

B. Huethorst

No. 2.166

DE HAAGLANDEN

EEN ONDERZOEK NAAR DE INVLOED VAN
PLANOLOGISCHE BESTEMMINGEN OP DE
AGRARISCHE ONTWIKKELING IN EEN
RANDSTAD-GEBIED

SIGN: L26-2.166
EX. NO: B
MLV:

Oktober 1983

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

197253

REFERAAT

DE HAAGLANDEN: EEN ONDERZOEK NAAR DE INVLOED VAN PLANOLOGISCHE
BESTEMMINGEN OP DE AGRARISCHE ONTWIKKELING IN EEN RANDSTAD-GEBIED
Huethorst, B.Th.M.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1983
82 pag., tab., kaarten

In gebieden met een toekomstige niet agrarische bestemming in de nabijheid van de stad, zal de landbouw zich naar verwachting anders ontwikkelen dan in soortgelijke gebieden met een agrarische bestemming. Dit is onderzocht voor een gebied tussen Rotterdam, Den Haag en Leiden. Inderdaad blijkt dat in gebieden met een niet-agrarische bestemming o.a. het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond relatief snel afneemt, de gemiddelde bedrijfsgrootte weinig groeit, de investeringen achterblijven en er weinig opvolgers zijn. Tevens komt echter naar voren dat de bedrijven die tot nu toe konden blijven voortbestaan de planologische bestemming minder bepalend is voor verschillen in bedrijfsontwikkeling dan diverse bedrijfsstructurele factoren.

Ruimtelijk beleid/Stadsrand/Rundveehouderij/Glastuinbouw/
Zuid-Holland

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING	7
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	7
1.2 Probleemstelling	7
1.3 Inhoud en opzet van het onderzoek	8
1.4 De land- en tuinbouw in de Haaglanden	12
1.5 Streek- en bestemmingsplannen in de Haaglanden	15
1.6 Gebiedsindeling	16
2. DE INVLOED VAN EEN NIET-AGRARISCHE BESTEMMING OP DE LAND- EN TUINBOUW	20
2.1 Inleiding	20
2.2 Cultuurgrond en grondgebruik	23
2.3 Aantal bedrijven	28
2.4 Aantal arbeidskrachten, leeftijd en opvolging	31
2.5 Specialisatie	34
2.6 Investerings in grond en gebouwen	35
2.7 Eigendom-pachtverhouding	38
2.8 Bedrijfsoppervlakte	39
2.9 Intensivering	41
2.10 Produktieomvang per bedrijf en per arbeids- kracht	43
2.11 Inkomen van buiten het bedrijf	45
3. DE STADSRAND DEN HAAG-LEIDEN NADER BESCHOUWD	49
3.1 Inleiding	49
3.2 Alle hoofdberoepsbedrijven	49
3.3 Glastuinbouw	53
3.4 Rundveehouderij	53
3.5 Conclusies	55
4. DE LAND- EN TUINBOUW IN ENKELE DEELGEBIEDEN BINNEN DE HAAGLANDEN	56
4.1 Inleiding	56
4.2 Glastuinbouw	56
4.2.1 Gebieden met een agrarische bestemming	56
4.2.2 Gebieden met sinds kort een niet- agrarische bestemming	58
4.2.3 Gebieden met een niet-agrarische bestemming	58
4.3 Rundveehouderij	61
4.3.1 Gebieden met een agrarische bestemming	61
4.3.2 Gebieden met sinds kort een niet- agrarische bestemming	62
4.3.3 Gebieden met een niet-agrarische bestemming	63
4.4 Conclusies	63

INHOUD (vervolg)

	Blz.
5. DE GECONTINUEERDE RUNDVEEHOUDERIJBEDRIJVEN	
NADER BESCHOUWD	65
5.1 Inleiding	65
5.2 Resultaten	66
5.3 Conclusies	69
 SAMENVATTING	 70
 SLOTBESCHOUWING	 75
 Bijlage 1. Toelichting op enkele gehanteerde begrippen	 76
Bijlage 2. Gebiedsindeling op basis van het ruimtelijke beleid	78
Bijlage 3. Korte inhoudsbeschrijving en inhoudsopgave Haaglanden-documentatierapport	80
 LITERATUUR	 82

Woord vooraf

De land- en tuinbouw verkeert in overgangsgebieden tussen stad en platteland in een bijzondere positie. Dit hangt zowel samen met de (onzekerheid omtrent) de planologische bestemming van de grond als met de lokatie in de nabijheid van een stad. Het gevaar dat de agrarische ontwikkeling hier stagneert of in een ongewenste richting gaat is niet denkbeeldig.

Voor de Landinrichtingsdienst, de Provinciale Planologische Dienst in Zuid-Holland en de Rijks Planologische Dienst was dit aanleiding om een onderzoek te doen uitvoeren in het gebied de Haaglanden. Naast het LEI werd hierbij ook het Instituut voor Cultuurtechnisch en Waterhuishouding ingeschakeld. Het LEI-onderzoek, dat in 1981 begon, omvat twee fasen. In de eerste fase is de ontwikkeling van de bedrijven in het gebied in verband gebracht met de planologische bestemming. De tweede fase gaat nader in op de vraag hoe boer en tuinder de verstedelijking zelf ervaren.

Dit rapport bevat het verslag van het onderzoek in de eerste fase, dat is uitgevoerd door ir. B. Huethorst van de afdeling Structuuronderzoek. De factoranalyse in hoofdstuk 5 is uitgevoerd in samenwerking met ir. D.W. de Hoop en J. Schneider van de afdeling Landbouw. De coördinatie van het LEI-onderzoek in de Haaglanden berust bij ir. B.M. Kamphuis. De in het rapport opgenomen kaarten zijn verzorgd door de Landinrichtingsdienst.

Uitgebreid documentatiemateriaal bij dit onderzoek is opgenomen in Interne Nota Nr. 286.

De Directeur,

(J. de Veer)

Den Haag, oktober 1983

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

De positie van de agrarische bedrijfstak in gebieden met een sterke stedelijke invloed vormde reeds eerder onderwerp van studie op het LEI. In hoofdzaak waren deze studies beschrijvend van aard, waarbij "nabijheid" als maatstaf voor de invloed van de stad werd gehanteerd. Om meer inzicht te verkrijgen in de relaties tussen stedelijke en agrarische ontwikkelingen was enerzijds een nadere detaillering en analyse van het begrip "nabijheid stad" en anderzijds meer inzicht in de positie en perspectieven van de agrariërs in de betreffende gebieden gewenst. Mede op verzoek van de Landinrichtingsdienst en de Provinciale Planologische Dienst Zuid-Holland is in 1980 een meer diepgaand onderzoek gestart in "De Haaglanden", d.w.z. het gebied binnen de stedelijke invloedssfeer van de Haagse agglomeratie, Zoetermeer en Leiden (zie kaart 1). In dit gebied is niet alleen in het verleden reeds veel grond overgegaan van agrarisch naar niet-agrarisch gebruik, maar zal ook in de toekomst veel grond van functie veranderen. Het doel van dit onderzoek is de betekenis van de niet-agrarische ontwikkelingen voor de land- en tuinbouw te onderzoeken om zodoende aanknopingspunten te bieden voor het te voeren beleid voor bestemming, inrichting en beheer van dit gebied.

1.2 Probleemstelling

Bij voorgaande onderzoeken is gebleken, dat de land- en tuinbouw in gebieden binnen de stedelijke invloedssfeer zich dikwijls anders ontwikkelt dan in verderaf gelegen gebieden. In sommige opzichten kan worden gesproken van stagnatie. Deze studies geven echter nog onvoldoende inzicht in de achtergrond hiervan. Het onderzoek in de Haaglanden nu is erop gericht hierover meer duidelijkheid te verschaffen. Het tracht antwoord te geven op de vraag in welke opzichten de ontwikkelingen in de agrarische bedrijfstak in gebieden binnen de stedelijke invloedssfeer mede worden bepaald door de niet-agrarische ontwikkelingen.

Met name gaat het daarbij om de invloed van het ruimtelijk beleid voor - en de ruimtelijke situatie van deze gebieden. Het is van belang na te gaan, op welke wijze verschillen hierin ook leiden tot verschillen in de agrarisch-structurele ontwikkelingen, rekening houdend met andere factoren die hierop van invloed kunnen zijn.

In welke richting de bedrijven zich ontwikkelen is onder meer afhankelijk van de wijze waarop de agrariërs hun specifieke situatie beoordelen. Niet alleen de feitelijke situatie, maar ook de

perceptie hiervan bepaalt mede de ontwikkeling van de individuele bedrijven en daarmee de ontwikkelingen in de agrarische structuur. (Zie schema 1).

Schema 1.

Hierop aansluitend zijn voor het onderzoek twee centrale vragen geformuleerd:

- A. Hoe ontwikkelt de land- en tuinbouw zich in gebieden binnen de stedelijke invloedssfeer en welke relatie is er met ontwikkelingen van stedelijke oorsprong.
- B. Hoe zien de agrariërs zelf hun situatie in de nabijheid van de stad en hoe reageren ze daarop in hun bedrijfsvoering.

1.3 Inhoud en opzet van het onderzoek

Aansluitend op de probleemstelling is het onderzoek in twee delen opgesplitst.

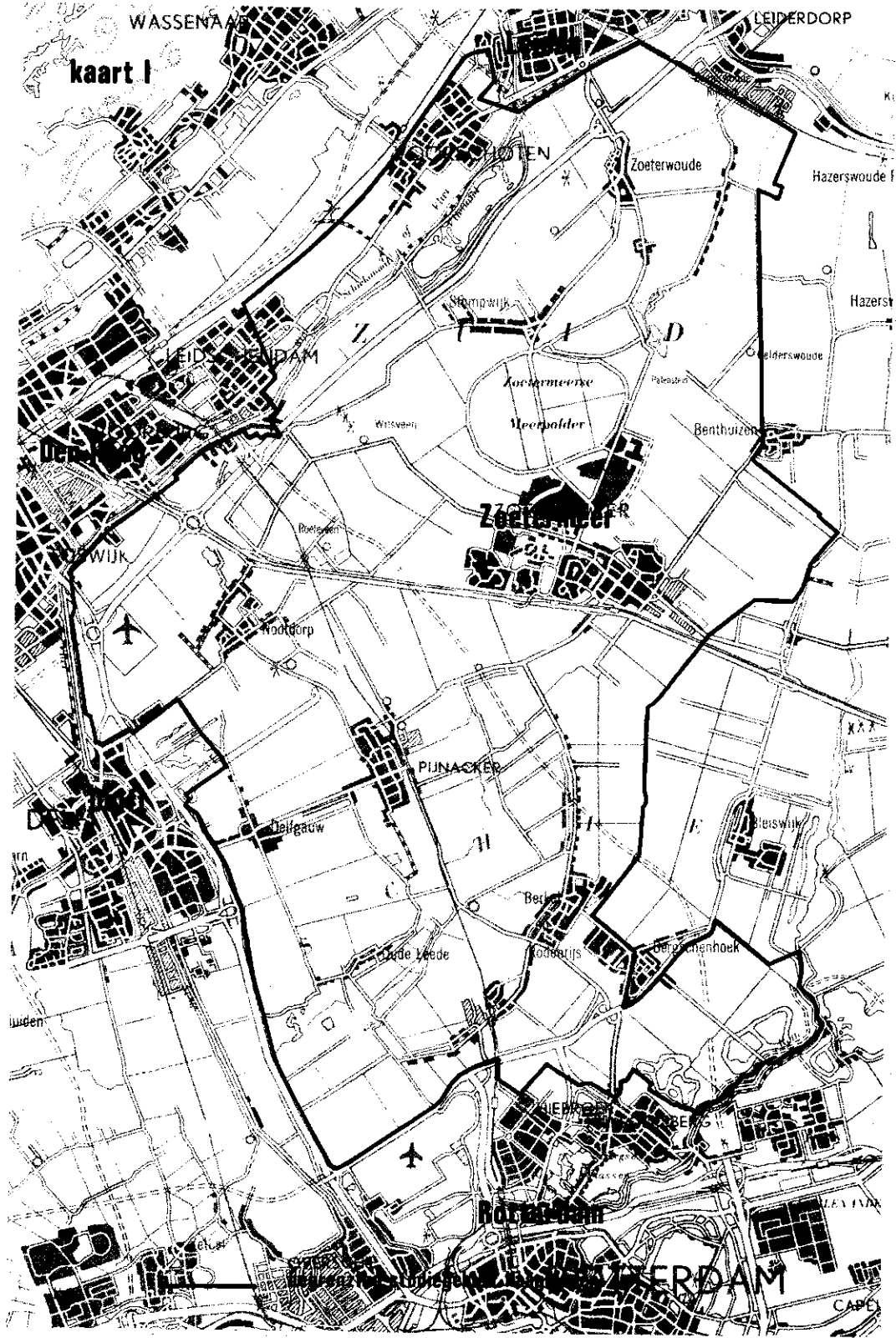
Deel A van het onderzoek richt zich vooral op de relatie tussen een niet-agrarische bestemming en de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw met voorbijgaan aan de specifiek subjectieve factoren, die hierbij een rol spelen. Het middengedeelte van schema 1 vormt voor dit deel van het onderzoek dus een "black box". Om praktische redenen is de aanvankelijk brede vraagstelling, genoemd onder 1.2 ad A, dus verengd en nader geconcretiseerd. Daarentegen is deel B van het onderzoek juist gericht op de subjectieve factoren en tracht het daarin nadere verklaringen te vinden voor de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in deze gebieden. De rapportage over dit deel van het onderzoek heeft plaats in een afzonderlijke publikatie.

Deel A omvat in hoofdzaak een beschrijving en analyse van de ontwikkelingen in de agrarische structuur in de periode 1971-1980 in verschillende delen van het studiegebied in relatie tot verschillen in toekomstige bestemming van deze deelgebieden.

WASSENAAR

LEIDERDORP

kaart 1

LEIDEN

Zoeterwoude

Hazerswoude

Hazerswoude

Ouderswoude

Benthuisen

ZOETERMEER

Wassenaar

Woudorp

PIJNACKER

Halfgaw

Bel

De Leede

Goedert

De Zandhoek

NIJMEGEN

ROTTERDAM

AMSTERDAM

CAPE

In verschillende beschouwingen over de land- en tuinbouw in stedelijke overgangsgebieden komt naar voren dat agrariërs minder ont-plooiingsmogelijkheden hebben in het geval dat er een niet-agrarische bestemming op hun grond ligt. Dit blijkt o.a. uit het literatuuronderzoek dat t.b.v. deel B van het onderzoek is verricht (Cortenraad, 1982). Daarom is in deze studie veel aandacht besteed aan het ruimtelijk beleid dat voor het gebied is gevoerd. Het in het onderzoek betrokken ruimtelijk beleid beperkt zich tot het beleid zoals dit tot uiting komt in plankaarten van vastgestelde streek- en bestemmingsplannen vanaf 1965 tot 1980. De inventarisatie hiervoor is verricht door het ICW in samenwerking met de PPD Zuid Holland (Verwey en Eykelenstam, 1982). Daarbij is de situatie voor drie peiljaren in beeld gebracht, namelijk voor 1971, 1976 en 1980.

Hoofdstuk 2 geeft de spil van het onderzoek weer. Hierin wordt nagegaan of er verschil is in agrarische ontwikkeling tussen gebieden met een agrarische bestemming en gebieden met een niet-agrarische bestemming. De 251 deelgebiedjes, die bij bovengenoemde inventarisatie zijn onderscheiden, zijn samengevoegd tot groepen met een ongeveer gelijke planologische situatie (zie par. 1.6).

In hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4 staat de ligging van het gebied centraal. Aanvankelijk lag het in de bedoeling om ook gedetailleerd in te gaan op een aantal aspecten van de ruimtelijke situatie, zoals de afstand van de bedrijven tot de stadsrand, de aard van de stadsrand, de toegankelijkheid, de omvang en de ontsluiting van de betreffende landbouwgebieden. Verwacht werd, dat de afstand van het bedrijf tot de stad voornamelijk invloed zou hebben op de verkoop van produkten aan huis en de verhuur van grond en gebouwen aan "stedelingen". Om tijdsredenen moest worden afgezien van een uitvoerige bedrijfsgewijze analyse van de invloed van de afstand tot de stad. Wel zal in een afzonderlijke publikatie nader worden ingegaan op de verkoop van produkten aan huis. Om toch, zij het wat globaler, een indruk te krijgen van de invloed van de nabijheid van de stad is bij wijze van voorbeeld de situatie onderzocht in het gebied Den Haag-Leiden, dat door de rijksweg A4 min of meer is afgesloten van de rest van het studiegebied (hoofdstuk 3). Verder is van een aantal gebieden onderzocht of verschillen binnen een bepaalde bestemmingscategorie verklaard kunnen worden uit andere, meer plaatselijke factoren (hoofdstuk 4).

Naast deze gebiedsgerichte benaderingen heeft ook onderzoek plaatsgevonden, waarbij het bedrijf als uitgangspunt van de analyse is genomen (hoofdstuk 5). Daarbij is een factoranalyse uitgevoerd. Dit onderdeel tracht inzicht te geven in de mate waarin de factor bestemming naast andere factoren binnen de agrarische structuur van invloed is op de agrarische ontwikkelingen.

legende kaart 11

	kalkrijke zware oude zeekleigronden		veengronden (kleinig veen)
	lichte en matig zware klei op zware klei (kalkrijk of ondiep kalkarm)		grens studiegebied
	fijne zandgronden		
	ondiep kalkarm oude zeekleigronden		
	kalkarm oude zeekleigronden		

1.4 De land- en tuinbouw in de Haaglanden

In de middeleeuwen bestond een groot gedeelte van de Haaglanden uit een hoogveencomplex, dat later afgegraven is. Daar waar het veen afgegraven is, kwam de oude zeeklei aan de oppervlakte. In het gebied rond Zoetermeer was deze klei kalkrijk en zodoende kon zich hier de akkerbouw goed ontwikkelen. In de overige gebieden was deze oude zeeklei kalkarm en was grasland de meest geschikte grondgebruiksvorm. Naast de oude zeekleigronden komen er in het gebied nog andere grondsoorten voor (zie kaart 2).

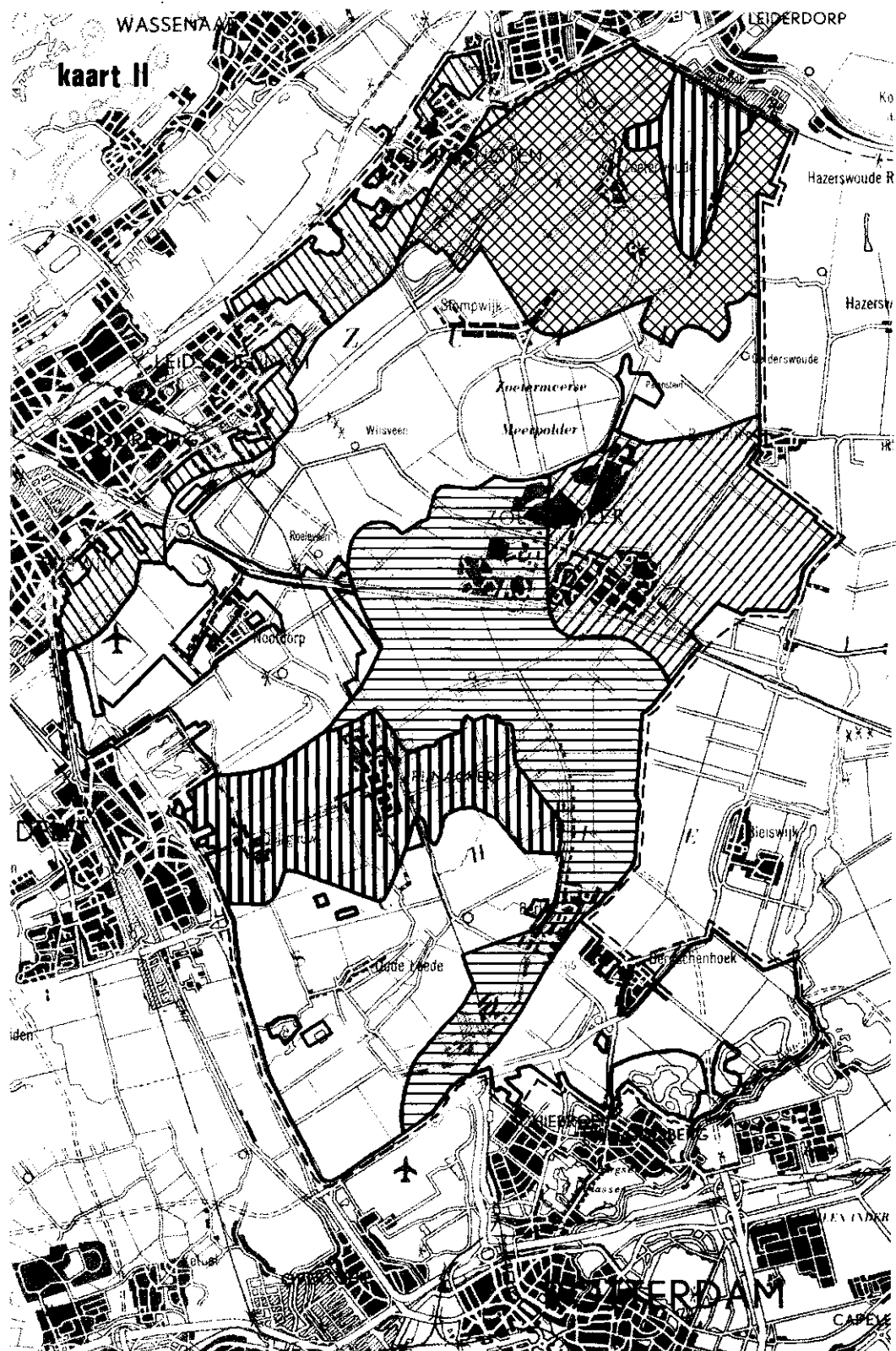
Zo vinden we jonge zeekleigronden rond Pijnacker en ten oosten van Zoeterwoude, die hun oorsprong vinden in vroegere overstromingen, waarbij de zee wiggen sloeg in het veenpakket. Deze gronden bij Pijnacker, die vruchtbaarder zijn dan de omringende oude zeekleigronden, boden Pijnacker relatief gunstige mogelijkheden voor de ontwikkeling van de glastuinbouw. In het noorden is de strook jonge zeeklei omgeven door veengronden. Daar zijn overwegend graslanden. Naar het westen gaande wordt de invloed van de duinen merkbaar. Zo bestaat de strook tussen Leidschendam en Leiden (ten westen van de Vliet) en tussen Rijswijk en de A4 uit fijne zandgronden. Hier treffen we afwisselend grasland en glastuinbouw aan.

Tabel 1.1 Aantal bedrijven naar bedrijfstype 1) in 1971 en 1980
(alle bedrijven)

Type	Aantal bedrijven		Percentage	
	1971	1980	1971	1981
Glastuinbouw	843	776	48,7	51,5
Tuinbouw open grond	55	33	3,2	2,2
Fruitteelt	13	29	0,8	1,9
Akkerbouw	50	33	2,9	2,2
Gespecialiseerde rundveehouderij	555	476	32,1	31,6
Overwegend rundveehouderij	73	48	4,2	3,2
Intensieve veehouderij	105	103	6,1	6,8
Overige bedrijven	35	13	2,0	0,9
Totaal	1729	1511	100,0	100,0

1) Voor indeling bedrijfstypen zie bijlage 1.

LEIDERDORP

kaart II

De bedrijven in de Haaglanden zijn overwegend gespecialiseerd in één produktietak (tabel 1.1): Ruim de helft in glastuinbouw en bijna een derde in de rundveehouderij. In de onderzoeksperiode zijn in het studiegebied veel nieuwe bedrijven gesticht, voornamelijk in de zgn. B-driehoek (Berkel-Bergschenhoek-Bleiswijk), die gedeeltelijk binnen het studiegebied ligt. Vooral rond Den Haag zijn nogal wat glastuinbouwbedrijven opgeheven i.v.m. stedelijke uitbreidingen (recent was dit het geval in het buiten het studiegebied gelegen tuinbouwgebied Kerketuinen in Den Haag en in het tuinbouwgebied 't Lien in Leidschendam). Eventuele hervestiging heeft voornamelijk plaats in de B-driehoek. Mede door nieuwvestiging is het areaal tuinland van 1971 tot 1980 in de Haaglanden toegenomen.

De rundveehouderijbedrijven in de Haaglanden maken deel uit van het westelijk weidegebied. In 1980 was in de Haaglanden driekwart van de totale oppervlakte in gebruik als grasland.

Het areaal bouwland nam vooral sterk af door onttrekking voor stedelijke doeleinden rond Zoetermeer.

1.5 Streek- en bestemmingsplannen in de Haaglanden

Het onderzoek tracht in de eerste plaats antwoord te geven op de vraag in hoeverre het ruimtelijk beleid invloed heeft op de agrarische ontwikkelingen in de periode 1971-1980. Aangezien te verwachten was dat er enige tijd verloopt voordat het ruimtelijk beleid doorwerkt in de bedrijfsbeslissing was het nodig ook het vóór 1971 gevoerde beleid in de beschouwing te betrekken. Door het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding (ICW) is daarom in samenwerking met de Provinciale Planologische Dienst (PPD) onderzoek verricht naar het ruimtelijk beleid in de periode van vóór 1971 tot 1980, zoals dit tot uiting komt in streek- en bestemmingsplannen. (Verwey en Ykelenstam, 1982).

De streekplannen, die vóór 1971 gereed zijn gekomen, zijn: Rechter Maasoever (1964), Haagse Agglomeratie (1965) en Rijnstreek West (1966).

In het algemeen sporen de bestemmingen in de nadien opgestelde of herziene bestemmingsplannen met die in deze streekplannen. Het blijkt dat de relatief grote gebieden met een bestemming voor wonen of recreatie vrijwel uitsluitend grenzen aan stedelijke bebouwing. Dit betreft de recreatiebestemmingen bij Leiden, de Haagse agglomeratie, Delft (Delftse Hout) en Rotterdam. Daarnaast is sprake van aanzienlijke oppervlakten, bestemd voor stedelijke en recreatieve doeleinden rondom Zoetermeer. In de periode 1971-1976 werden geen nieuwe streekplannen voor het studiegebied vastgesteld, uitgezonderd voor de polder Schieveen waarvoor het in 1974 vastgestelde streekplan Rijnmond geldt. Voor de rest van het studiegebied is in 1978 het streekplan Zuid-Holland West van kracht geworden. In 1980 blijkt in aanzienlijke gebiedsdelen de bestemming volgens vastgesteld streekplan af te wijken van de op dat moment

vigerende bestemming volgens bestemmingsplan. De kans is reëel dat de bestemmingsplannen in de toekomst worden bijgesteld en aangepast aan het streekplan.

Het grootste gedeelte van de Haaglanden heeft gedurende de gehele onderzoeksperiode een agrarische bestemming. Ten noorden van Zoetermeer is deze bestemming landbouw. Het is van oudsher een weidegebied. De bouw van kassen is er uitgesloten, behalve in een glastuinbouwgebied bij Stompwijk. Ten zuiden van Zoetermeer komt meer glastuinbouw voor en is het in veel deelgebieden, die een agrarische bestemming hebben, toegestaan nieuwe kassen te bouwen. Ook rond Nootdorp en in het open gebied tussen Leidschendam en Voorschoten is de bestemming agrarisch.

In het midden van het studiegebied liggen een aantal deelgebieden, die sinds kort een niet-agrarische bestemming hebben (streekplan 1978), deels voor woningbouw (Zoetermeer-Zuid en Leidschendam-Oost) en deels voor recreatieve doeleinden (Zoetermeer-West en het gebied tussen Zoetermeer-Zuid en Delftse Hout). De deelgebieden met een niet-agrarische bestemming sluiten over het algemeen aan bij de bestaande stedelijke bebouwing. De deelgebieden met een niet-agrarische bestemming, die in 1980 nog niet gerealiseerd was, liggen bij Rotterdam (Recreatieschap Rotterdaren), Delft (Delftse Hout), tussen de Vliet en de A4 (woningen en recreatie bij Rijswijk en Voorburg; in de Starrevaartsepolder en ten oosten van Leiden recreatie), Zoetermeer (recreatie en woningen).

1.6 Gebiedsindeling

Voor de groepering van de 251 onderscheiden deelgebieden tot grotere eenheden (zie kaart 3) t.b.v. de gebiedsindeling voor hoofdstuk 2 is uitgegaan van de bestemming volgens de bestemmingsplannen. Indien een meer recent streekplan een hiervan afwijkende bestemming aangaf is de bestemming volgens het streekplan aangehouden. De 251 deelgebieden zijn eerst ingedeeld in 20 groepen (zie bijlage 2). Deze groepering is gebaseerd op de soort bestemming (landbouw, glastuinbouw, recreatie, wonen), de duur van een bepaalde bestemming en het al dan niet verwezenlijkt zijn van een niet-agrarische bestemming. Uit het onderzoek bleek dat de agrarische ontwikkelingen in gebieden met een positieve glastuinbouwbestemming niet veel afwaken van die in gebieden met een bestemming landbouw. Hetzelfde gold voor gebieden met bestemming wonen en bestemming recreatie. Verder waren er verschillende groepen van gebieden, die pas sinds kort onder een andere bestemming vielen. Deze kwam dan voort uit het streekplan Zuidholland-West van 1978. De invloed van dat streekplan op de agrarische structuur in 1980 moet echter nog gering worden geacht.

Bovenstaande leidde ertoe dat er voor het onderzoek naar het verband tussen bestemmingsplan en agrarische ontwikkelingen uit-

eindelijk twee hoofdgroepen zijn geformeerd (zie kaart 4, blz. 22).

1. Deelgebieden met in alle drie peiljaren een agrarische bestemming.
2. Deelgebieden met in alle drie peiljaren een niet-agrarische bestemming.

Met het streekplan Zuid Holland-West werd bij de hoofddeling geen rekening gehouden. Bedrijven, liggend in gebieden die pas sinds kort een niet-agrarische bestemming hadden, werden ingedeeld in de agrarische bestemmingsgroep, terwijl bedrijven, liggend in gebieden die sinds kort een agrarische bestemming hadden, werden ingedeeld in de niet-agrarische bestemmingsgroep. De bedrijven, die grotendeels buiten de analyse zijn gehouden, zijn die, welke liggen in gebieden waar de niet-agrarische bestemming is gerealiseerd (7 hoofdberoepsbedrijven in 1980), de bedrijven die liggen in gebieden met een sterk wisselende bestemming (13 hoofdberoepsbedrijven in 1980) en bedrijven waarvan de bedrijfsgebouwen in de bebouwde kom liggen en de ligging van de grond onbekend is (in 1980 10 hoofdberoepsbedrijven). In totaal bleef zo 2,4% van de bedrijven in 1980 buiten beschouwing.

Voor de gebiedsindeling t.b.v. hoofdstuk 3 (zie kaart 5, blz. 51) is voor de hoofddeling de ligging van het bedrijf als criterium genomen. De bedrijven ten westen van de A4 en de bedrijven die lagen in het gebied tussen de A4, de A12 en de spoorlijn Rotterdam-Den Haag, de zgn. LEINO-locatie zijn ingedeeld bij de "stadsrand Den Haag-Leiden". De bedrijven ten oosten van de A4, exclusief LEINO behoorden tot het "overig studiegebied".

Onderzocht is, of alleen al de specifieke, nogal afgesloten ligging in de nabijheid van een stad, onafhankelijk van de plologische bestemming invloed heeft gehad op de agrarische ontwikkelingen. Daartoe is de ontwikkeling van de bedrijven gelegen op gronden met een agrarische bestemming volgens bestemmingsplan in alle drie peiljaren (1971, 1976 en 1980) in dit gebied vergeleken met die van de bedrijven op gronden met een agrarische bestemming elders in het studiegebied.

Ook voor de gebiedsindeling t.b.v. de studie van enkele deelgebieden, waarvan in hoofdstuk 4 verslag wordt gedaan, is de eerder genoemde hoofddeling als basis gebruikt (zie kaart 6, blz. 58). Bovendien zijn de deelgebieden zo gegroepeerd dat de hoofdgebieden geografisch aaneengesloten liggen. Het streekplan van 1978 werd nu wel in de beschouwing betrokken, waardoor nu ook bedrijven die liggen in deelgebieden die sinds kort een niet-agrarische bestemming op hun grond hebben liggen, in de analyse worden betrokken.

2. De invloed van een niet-agrarische bestemming op de land- en tuinbouw

2.1 Inleiding

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op de relatie tussen bestemming en aspecten van de agrarische structuur. Dit hoofdstuk omvat voornamelijk een weergave van de analyse van de verschillen in agrarische ontwikkelingen op bedrijven in deelgebieden met een agrarische bestemming en die op bedrijven in deelgebieden met een niet-agrarische bestemming (zie kaart 4). "De overige" bestemmingsgroepen komen enkel aan de orde in de paragrafen 2.2 en 2.3. Het betreft de deelgebieden met een sterk wisselende bestemming en deelgebieden, waar in de onderzoeksperiode een niet-agrarische bestemming is gerealiseerd.

Als kenmerkend voor de agrarische ontwikkelingen hebben in het onderzoek de volgende vier variabelen centraal gestaan:

- schaalvergroting;
- specialisatie;
- intensivering;
- inkomensvorming.

Hiervoor is gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwtellingen van 1971, 1976 en 1980. Verder is met behulp van streekkenners 1) per bedrijf informatie ingewonnen over inkomen uit niet-agrarische activiteiten (beroep buiten de landbouw, recreatie op de boerderij, verhuur van grond en/of gebouwen aan stedelingen, verkoop van produkten aan huis) en de ligging van de bedrijfsgebouwen en de grond).

Voor de toedeling van de bedrijven naar deelgebied is als criterium aangehouden, dat een bedrijf tot een bepaald deelgebied wordt gerekend wanneer het 60% of meer van zijn cultuurgrond in dat gebied heeft liggen. Dit kan betekenen dat een bedrijf dat is ingedeeld bij een gebied met een agrarische bestemming een gedeelte van zijn grond heeft liggen in een gebied met een niet-agrarische bestemming (of andersom).

In elke paragraaf wordt een aspect van de agrarische structuur behandeld. Aan het begin van een paragraaf wordt telkens een verwachting uitgesproken omtrent de verschillen die het betreffen de aspect voor de bedrijven in de twee groepen van deelgebieden te zien zou kunnen geven (op grond van eerder onderzoek, literatuur etc.). Vervolgens worden de in de praktijk geconstateerde verschillen uiteengezet en de mogelijke achtergronden daarvan belicht.

1) Voor een omschrijving hiervan zie bijlage 1.

WASSENAR
kaart IV

LEIDERDORP

Kou
sh

Hazerswoude Ri

Hazerswo

SEBOWOUD

XXX

HEISWIJK

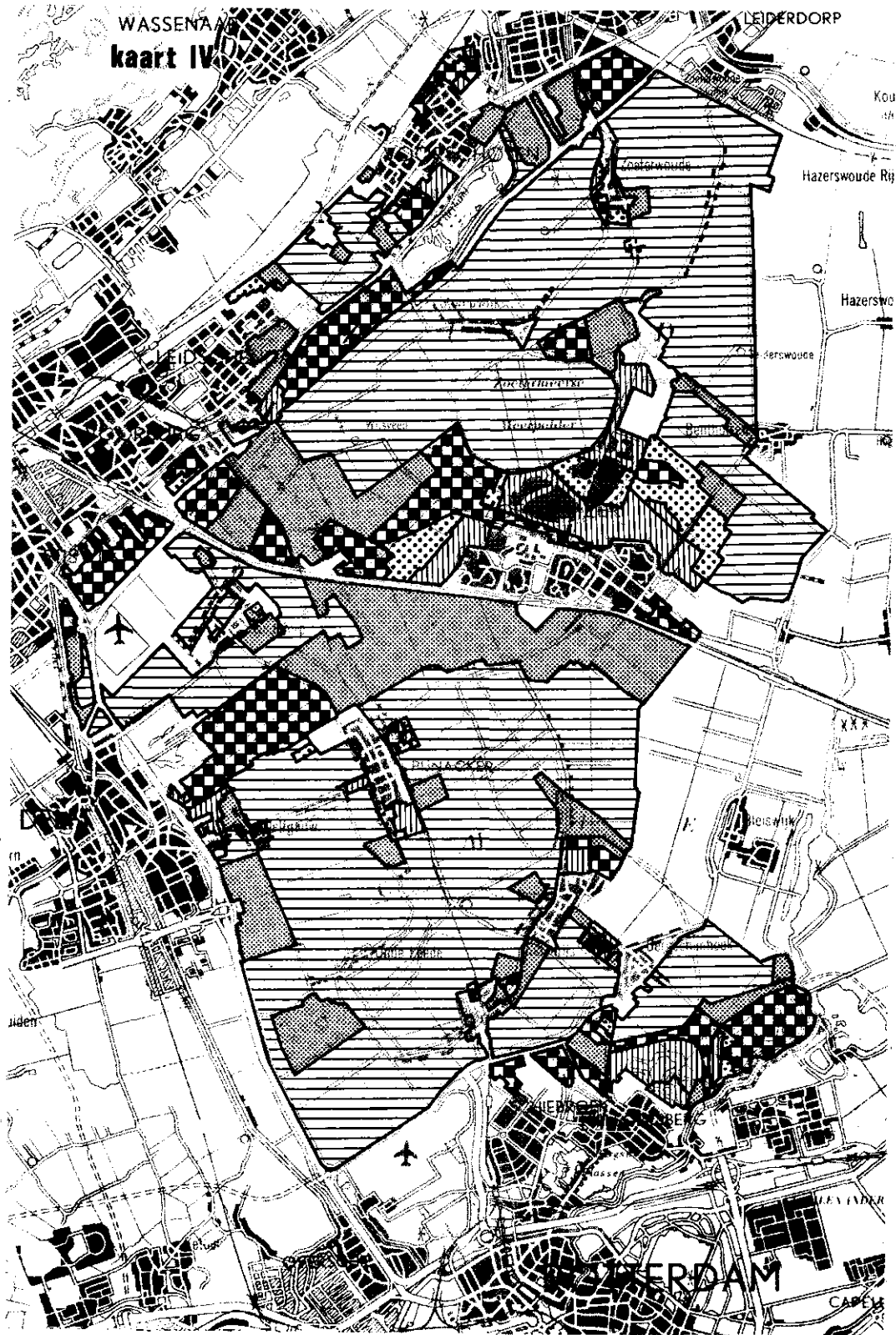
iden

HEEREN
WASSE

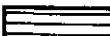
LEIDER

AMSTERDAM

CAP

legenda kaart iv

	gebieden met een agrarische bestemming in de periodes 1971, 1976, 1980
	gebieden met niet - agrarische bestemming in de periodes 1971, 1976, 1980
	gebieden onttrokken aan agrarisch gebruik in de periode 1971 - 1976
	gebieden onttrokken aan agrarisch gebruik in de periode 1976 - 1980
	gebieden die in de onderzoeksperiode een bestemmingsverandering hebben ondergaan

Aan het eind van elke paragraaf worden de conclusies weergegeven en nagegaan of en in hoeverre de verwachtingen zijn uitgekomen. Het onderzoek betreft vooral de hoofdberoepsbedrijven 1) (alleen in par. 2.2, 2.3 en 2.11 zijn mede de nevenberoepsbedrijven in het onderzoek betrokken). Speciale aandacht krijgen de gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven en de gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven 1), waarvan het bedrijfshoofd het hoofdberoep in de land- en tuinbouw heeft.

2.2 Cultuurgrond en grondgebruik

- Inleiding

Het is te verwachten dat de land- en tuinbouw in gebieden met een niet-agrarische bestemming meer invloed ondervindt van de stedelijke ontwikkelingen via de onttrekking van cultuurgrond dan de land- en tuinbouw in gebieden met een agrarische bestemming. Vooruitlopend op de verwezenlijking van de bestemming kunnen immers al gronden door niet-agrarische instanties aangekocht worden. Omdat er in niet-agrarisch bestemde gebieden waarschijnlijk minder mogelijkheden voor de boer zijn om grond aan te kopen dan in agrarisch bestemde gebieden, zullen de boeren in eerstgenoemde gebieden vaker dan elders andere bronnen van inkomsten zoeken o.a. door buiten de landbouw te gaan werken. Men zal niet gauw zijn grond afstoten i.v.m. mogelijke uitkoop in de nabije toekomst voor een hogere prijs dan de agrarische. Vandaar dat in deze gebieden meer grond in handen van nevenberoepers zal zijn.

- Cultuurgrond

Het areaal cultuurgrond van alle geregistreerde bedrijven in de Haaglanden nam in de periode 1971-1980 af van 12.520 ha tot 10.700 ha. Een gedeelte hiervan betrof grond van bedrijven in gebieden waar in de onderzoeksperiode een niet-agrarische bestemming werd gerealiseerd, met name rond Zoetermeer (zie tabel 2.1). Van de 1.823 ha cultuurgrond, die gedurende de onderzoeksperiode

1) Voor een omschrijving hiervan zie bijlage 1.

uit de registratie verdween, kwam het merendeel ter beschikking voor stedelijke en recreatieve doeleinden (1.546 ha), de rest verdween enkel administratief 1). Ook voor bedrijven in gebieden met een nog niet gerealiseerde niet-agrarische bestemming was de afname van cultuurgrond tamelijk groot, hetgeen waarschijnlijk is toe te schrijven aan het feit, dat vooruitlopend op de realisering reeds gronden worden aangekocht en bedrijven in deze gebieden dikwijls ook betrokken waren bij de reeds eerder gerealiseerde bestemmingen.

Zelfs van bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming werd grond onttrokken voor stedelijke of recreatieve doeleinden. Enerzijds betrof het bedrijven die hun grond voor het grootste gedeelte (meer dan 60%) hadden liggen in gebieden met agrarische bestemming en die een gedeelte van hun grond in een gebied hadden liggen met een niet-agrarische bestemming. Anderzijds werd grond voor niet-agrarische doeleinden ook verkregen door aankoop van grond van bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming ten behoeve van bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming. Van de 416 ha van bedrijven in agrarisch bestemde gebieden die ter beschikking kwam voor niet-agrarische doeleinden, was 154 ha van 32 bedrijven die zijn opgeheven en 262 ha van 110 bedrijven die in de onderzoeksperiode zijn verkleind.

Tabel 2.1 Ontwikkeling areaal cultuurgrond 1971-1980 (alle bedr.)

Bestemmings- groep	Opp.cult.gr.	Afname cultuurgrond			
	1971	totaal		w.v. stedelijke/re-	
	ha	ha	% p.jr.	creatieve bestemming	% per jr.
	ha	ha	% p.jr.	ha	% per jr.
Agrarisch	9266	602	-0,7	416	-0,5
Niet-agrarisch	2208	644	-3,7	605	-3,5
Overig	1049	577	-8,0	525	-7,4
waarvan:					
- wisselend					
agr./niet-agr. 1)	576	171	- 4,6	145	- 4,0
- gerealiseerd					
niet-agrarisch 2)	473	406	-11,8	380	-11,3
Totaal	12523	1823	-1,6	1546	-1,4

1) Zie bijlage 2; groepen 14 t/m 20.

2) Zie bijlage 2; groepen 8 t/m 11.

In de gebieden met een niet-agrarische bestemming was procentueel meer grond in handen van bedrijven met een hoofdberoep buiten de landbouw dan in gebieden met een agrarische bestemming (zie tabel 2.2). Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in het totale areaal cultuurgrond nam in de onderzoeksperiode zowel absoluut als procentueel toe in beide hoofdgroepen.

1) Voor een omschrijving hiervan zie bijlage 1.

Tabel 2.2 Verdeling van de oppervlakte cultuurgrond over hoofd- en nevenberoepsbedrijven 1) in 1971 en 1980

Bestemmings- groep	Opp. hoofdbe- roepsbedrijven		Opp. nevenbe- roepsbedrijven		Oppervl. totaal	
	ha	perc.	ha	perc.	ha	perc.
1971						
Agrarisch	8357	90	909	10	9266	100
Niet-agrarisch	1892	86	316	14	2208	100
Totaal	10249	89	1225	11	11474	100
1980						
Agrarisch	7576	87	1088	13	8664	100
Niet-agrarisch	1197	77	367	23	1564	100
Totaal	8773	86	1455	14	10228	100

1) Voor omschrijving zie bijlage 1.

De oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven nam van 1971 tot 1980 af van 10.249 ha tot 8.773 ha (-1,7% per jaar). In de deelgebieden met een niet-agrarische bestemming was de afname groter dan in de deelgebieden met een agrarische bestemming. De groep van rundveehouderijbedrijven vertoonden een zelfde beeld (zie tabel 2.3). Door nieuwvestiging nam het areaal cultuurgrond voor de glastuinbouwbedrijven in de agrarische bestemde gebieden zelfs toe.

Tabel 2.3 Ontwikkeling areaal cultuurgrond 1971-1980 voor de glastuinbouw en de rundveehouderij (hoofdberoepsbedr.)

Bestemmings- groep	Areaal cultuurgr. (ha)		Toename/afname % per jaar
	1971	1980	

Glastuinbouwbedrijven			
agrarisch	1010	1075	+0,7
niet-agrarisch	<u>49</u>	<u>37</u>	<u>-3,1</u>
totaal	1059	1112	-0,5
Rundveehouderijbedr.			
agrarisch	5154	4856	-0,7
niet-agrarisch	<u>1002</u>	<u>728</u>	<u>-3,5</u>
totaal	6156	5584	-1,1

Van de hoofdberoepsbedrijven in gebieden met bestemming wonen nam het areaal cultuurgrond in de onderzoeksperiode sneller af dan van hoofdberoepsbedrijven in gebieden met bestemming recrea-

Tabel 2.4 Ontwikkeling areaal cultuurgrond 1971-1980 (hoofdberoepsbedrijven)

Bestemmings- groep	Oppervl.		Grond uit registratie '71-'80		Mutaties 1)		Oppervl.		Afname	
	1971		t.b.v. niet-land- bouw		beneden tel- grens		1980		totaal	
	ha	% per jaar	ha	% p.jr.	ha	% p.jr.	ha	% p.jr.	ha	% p.jr.
Agrarisch	8357	-0,4	311	-0,4	68	-0,1	402	-0,6	7576	-1,1
Niet-agrarisch	1892	-3,6	493	-3,6	5	0	197	-1,4	1197	-5,0
Totaal	10249	-0,9	804	-0,9	73	-0,1	599	-0,7	8773	-1,7

- 1) Saldo van grond die in de registratie overging van hoofdberoepsbedrijven naar nevenberoepsbedrijven en grond die overging van nevenberoepsbedrijven + grond van bedrijven tot 10 sbe die bij hoofdberoepsbedrijven terecht kwam.

tie (resp. -7,4% en -4,5% per jaar). Dit kan te maken hebben met het feit dat een bestemming wonen veelal "harder" is dan een bestemming recreatie en dat daarvoor dan ook eerder grond wordt aangekocht.

Het areaal cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven met bedrijfsgebouwen in de bebouwde kom waarvan de ligging van de grond onbekend is, nam snel af van 310 tot 136 ha (-8,8% per jaar). Bij de hoofdberoepsbedrijven werd de afname van de oppervlakte cultuurgrond voor het grootste deel veroorzaakt door onttrekking voor niet-agrarische doeleinden. In de gebieden met een niet-agrarische bestemming was de afname als gevolg hiervan groter dan die, welke werd veroorzaakt door de overgang van hoofdberoeps- naar nevenberoepsbedrijf. In gebieden met een agrarische bestemming lag de verhouding juist andersom (zie tabel 2.4).

- Grondgebruik

Voorals rond Zoetermeer is relatief veel bouwland met een toekomstige niet-agrarische bestemming, voorafgaande aan de realisering ervan, aan de landbouw onttrokken (zie tabel 2.5). Grasland was in beide hoofdgroepen de voornaamste vorm van grondgebruik. Het areaal nam in absolute zin af. Daarentegen nam het areaal tuinland toe. Opvallend was dat het areaal tuinland in niet-agrarisch bestemde gebieden niet verminderde gedurende de onderzoeksperiode.

Tabel 2.5 Grondgebruik in 1971 en 1980 (hoofdberoepsbedrijven)

Bestemmings- groep	Oppervlakte in ha		Toename/afname
	1971	1980	% per jaar
Agrarisch:			
- bouwland	1060	753	-3,7
- grasland	6507	5921	-1,0
- tuinland	719	866	+2,1
- braak	71	36	-7,3
Totaal	8357	7576	-1,1
Niet-agrarisch:			
- bouwland	528	218	-9,3
- grasland	1243	858	-4,0
- tuinland	116	117	+0,1
- braak	5	4	-2,4
Totaal	1892	1197	-5,0

- Conclusies

In het hele studiegebied is het areaal cultuurgrond sterk afgenomen. Vooral in gebieden waar de niet-agrarische bestemming gedurende de onderzoeksperiode is gerealiseerd, was de afname groot. In de gebieden met een agrarische bestemming was deze afname geringer dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming (nog niet verwezenlijkt in 1980), overeenkomstig de verwachtingen. Opmerkelijk is echter wel dat ook een vrij grote hoeveelheid cultuurgrond van bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming werd onttrokken voor niet-agrarische doeleinden. Gedeeltelijk was dit uitruilgrond voor bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming en voor een ander deel betrof het bedrijven die een klein percentage van hun grond hadden liggen in gebieden met een niet-agrarische bestemming. Het aandeel dat nevenberoepsbedrijven hadden in de totale oppervlakte cultuurgrond was in de gebieden met een niet-agrarische bestemming groter dan in de gebieden met een agrarische bestemming. De oppervlakte cultuurgrond op nevenberoepsbedrijven nam gedurende de onderzoeksperiode zowel absoluut als procentueel toe in beide bestemmingscategorieën.

Ook voor de groep hoofdberoepsbedrijven afzonderlijk geldt dat het areaal cultuurgrond in gebieden met een niet-agrarische bestemming sneller afnam dan in gebieden met een agrarische bestemming. Dit werd zowel veroorzaakt door de verwezenlijking van de niet-agrarische bestemming als door een sterkere overgang van hoofdberoepsbedrijf naar nevenberoepsbedrijf. Het areaal van glas-tuinbouwbedrijven nam in de onderzoeksperiode toe, o.a. door nieuwvestiging van bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming.

2.3 Aantal bedrijven

- Inleiding

Daar de onttrekking van cultuurgrond t.b.v. niet-agrarische doeleinden, zoals in de vorige paragraaf bleek, in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter was dan in gebieden met een agrarische bestemming, is het te verwachten dat in eerstgenoemde gebieden ook het aantal bedrijven sneller afneemt dan in laatstgenoemde gebieden. Daar staat echter tegenover dat in gebieden met een niet-agrarische bestemming het proces van bedrijfsbeëindiging mogelijk wordt vertraagd, doordat de agrariërs er langer hun bedrijf aanhouden in afwachting van het moment waarop de niet-agrarische bestemming wordt gerealiseerd en ze tegen een hogere prijs worden uitgekocht. Te verwachten is dan ook, dat in de gebieden met een niet-agrarische bestemming, relatief gezien, veel bedrijven zijn die min of meer als aflopend kunnen worden beschouwd, d.w.z. hoofdberoepsbedrijven met een ouder bedrijfshoofd, nevenberoepsbedrijven en bedrijven van niet-geregistreerden.

- Aantal bedrijven

Het aantal geregistreeerde bedrijven nam in de onderzoeksperiode af van 1729 tot 1511. Een deel van deze afname is veroorzaakt, doordat een niet-agrarische bestemming is verwezenlijkt (zie tabel 2.6).

Zoals hiervoor is weergegeven werd in de niet-agrarisch bestemde gebieden meer grond voor niet-agrarische doeleinden aan de land- en tuinbouw onttrokken dan elders. Dit leidde tevens tot een grotere afname van het aantal bedrijven in deze gebieden; voor een deel, doordat bedrijven geheel voor niet-agrarische doeleinden werden verworven (in gebieden met een agrarische bestemming een afname van 0,3% per jaar en in gebieden met een niet-agrarische bestemming een afname van 1,2% per jaar). Door overige oorzaken nam het aantal bedrijven in agrarisch bestemde gebieden af met 0,5% per jaar en in niet-agrarisch bestemde gebieden met 0,8% per jaar. Dit verschil kan te maken hebben met een groter aantal verkleiningen voor niet-agrarische doeleinden (als gevolg van aankopen) in niet-agrarisch bestemde gebieden t.o.v. agrarisch bestemde gebieden (resp. 11,3% en 4,5% van de bedrijven zijn in de periode 1971-1976 verkleind).

Tabel 2.6 Ontwikkeling van het aantal geregistreeerde bedrijven 1971-1980

Bestemmingsgroep	Aantal bedrijven		Afname
	1971	1980	% per jaar
Agrarisch	1376	1286	-0,8
Niet-agrarisch	195	162	-2,0
Overig	158	63	-9,7
Waarvan:			
- wisselende bestemming 1)	25	16	- 4,8
- bedr.geb. in bebouwde kom 2)	83	31	-10,4
- gerealiseerde bestemming 3)	50	16	-12,0
Totaal	1729	1511	-1,5

1) Zie bijlage 2; groepen 14 t/m 18.

2) Zie bijlage 2; groep 19.

3) Zie bijlage 2; groepen 8 t/m 11.

Er zijn wel aanwijzingen dat de afname van het aantal bedrijven in niet-agrarisch bestemde gebieden werd vertraagd, doordat men het bedrijf langer aanhield i.v.m. eventuele verkoop voor niet-agrarische doeleinden. Immers in de niet-agrarisch bestemde gebieden was 45% van de bedrijven in 1980 of wel een nevenberoepsbedrijf of wel een hoofdberoepsbedrijf met een bedrijfshoofdouder

dan 65 jaar. Voor de bedrijven in de agrarisch bestemde gebieden was dit minder dan 20% (tabel 2.7). Vooral het aandeel van de nevenbedrijven nam in de niet-agrarisch bestemde gebieden tussen 1971 en 1980 snel toe. Ook het aantal bedrijven kleiner dan 10 sbe was procentueel sterker vertegenwoordigd in de niet-agrarisch bestemde gebieden dan in de agrarisch bestemde gebieden (resp. 8% en 5% in 1980 1)).

Tabel 2.7 Ontwikkeling aantal bedrijven naar beroepsgroep en leeftijd bedrijfshoofd 1971-1980

Bestemmings- groep	Aantal bedrij- ven		Percenta- ges		Toename / afname
	1971	1980	1971	1980	% per jaar
Agrarisch	1376	1286	100	100	-0,8
w.v. bedrijfshoofden					
ouder dan 65 jr.					
(hoofdber.bedr.)	55	53	4	4	-0,4
nevenber.bedr.	183	187	13	15	+0,2
Niet-agrarisch	195	162	100	100	-0,2
w.v. bedrijfshoofden					
ouder dan 65 jr.					
(hoofdber.bedr.)	10	10	5	6	0
nevenber.bedr.	54	63	28	39	+1,7

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in de gebieden met agrarische bestemming in mindere mate af dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming. Deze tendens doet zich zowel voor in de glastuinbouw als in de rundveehouderij (tabel 2.8).

Glastuinbouwbedrijven, die werden uitgekocht t.b.v. niet-agrarische doeleinden, hadden de mogelijkheid zich opnieuw te vestigen in gebieden met een positieve bestemming glastuinbouw. Dit was o.a. in de zgn. B-driehoek, die gedeeltelijk in het studiegebied ligt, het geval. Dit gebied, dat zijn naam ontleent aan de ligging tussen Berkel, Bleiswijk en Bergschenhoek, heeft dankzij de nieuwe veiling in Bleiswijk en een vruchtbare bodem, gunstige vestigingsvoorwaarden voor de glastuinbouw. In de onderzoeksperiode zijn hier dan ook verschillende nieuwe bedrijven gesticht. Ondanks deze nieuwvestiging nam het totaal aantal glastuinbouwbedrijven in de periode 1971-1980 nog wat af.

- 1) Aan de hoogte van deze percentages moet i.v.m. het administratieve karakter niet teveel betekenis worden gehecht; het verschil is louter illustratief.

Tabel 2.8 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven
1971-1980

Bestemmings- groep	Aantal bedrijven		Afname % per jaar
	1971	1980	
Alle bedrijven			
agraris	1194	1099	-0,9
niet-agrarisch	142	100	-3,8
totaal	1336	1199	-1,2
w.v. glastuinbouwbedrijven			
agraris	740	712	-0,4
niet-agrarisch	40	28	-3,9
totaal	780	740	-0,7
w.v. rundveehouderijbedr.			
agraris	322	263	-2,2
niet-agrarisch	66	48	-3,5
totaal	388	311	-2,4

- Conclusies

Het aantal bedrijven in gebieden waar in de onderzoeksperiode een niet-agrarische bestemming is gerealiseerd, nam sterk af. Uit dit onderzoek komt naar voren dat in gebieden met een nog niet gerealiseerde niet-agrarische bestemming, nogal wat bedrijven werden opgeheven, omdat ze geheel of gedeeltelijk werden aangekocht. Daartegenover stond echter een vertraging in de aantalsvermindering, omdat veel bedrijfshoofden hun grond langer dan elders aanhielden. Ondanks deze vertraging nam het aantal bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming sneller af dan in gebieden met een agrarische bestemming. Voor de hoofdberoepsbedrijven was de afname in beide groepen gebieden nog groter door een toename van het aantal nevenberoepsbedrijven gedurende de onderzoeksperiode. Het aantal glastuinbouwbedrijven nam o.a. door hervestiging in agrarisch bestemde gebieden veel minder af dan het aantal rundveehouderijbedrijven. In gebieden met een niet-agrarische bestemming was het verschil in ontwikkeling tussen beide bedrijfstypen niet groot.

2.4 Aantal arbeidskrachten, leeftijd en opvolging

- Inleiding

Parallel met de ontwikkeling van het aantal bedrijven is het te verwachten, dat in gebieden met een niet-agrarische bestemming het aantal arbeidskrachten sneller afneemt dan in gebieden met een

agrarische bestemming. Vanwege de onzekerheid m.b.t. de vraag of in de toekomst het bedrijf nog zal bestaan zullen in gebieden met een niet-agrarische bestemming minder jongere bedrijfshoofden worden aangetroffen en zal het opvolgingspercentage er lager zijn dan in agrarisch bestemde gebieden.

- Aantal arbeidskrachten

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten 1) nam in de onderzoeksperiode toe van 2758 tot 2949 (0,7% per jaar) 2). Die toename komt echter geheel voor rekening van de agrarisch bestemde gebieden. In de niet-agrarisch bestemde gebieden was sprake van een afname (zie tabel 2.9). Binnen de agrarisch bestemde gebieden zijn het weer de glastuinbouwbedrijven die verantwoordelijk zijn voor de stijging van het aantal arbeidskrachten. Nam het aantal glastuinbouwbedrijven in de periode 1971-1980 nog wat af, het aantal arbeidskrachten per bedrijf nam met gemiddeld een halve persoon toe tot ruim 3 mannen per bedrijf. Per saldo steeg het totale aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op glastuinbouwbedrijven in de agrarisch bestemde gebieden met bijna 2% per jaar. Op de glastuinbouwbedrijven in niet-agrarisch bestemde gebieden nam het aantal arbeidskrachten af.

Tabel 2.9 Ontwikkeling aantal vaste mannelijke arbeidskrachten 1)
(hoofdberoepsbedrijven) 1971-1980

Bestemmings- groep	Aantal vaste mannelijke arbeidskrachten		Toename / afname % per jaar
	1971	1980	
Alle bedrijven			
agrarisch	2500	2767	+1,1
niet-agrarisch	258	182	-5,0
totaal	2758	2949	+0,7
w.v. glastuinbouwbedr.			
agrarisch	1819	2162	+1,9
niet-agrarisch	97	82	-1,8
totaal	1916	2244	+1,8
w.v. rundveeh.bedr.			
agrarisch	457	368	-2,4
niet-agrarisch	91	61	-4,3
totaal	548	429	-2,7

1) Voor een omschrijving hiervan zie bijlage 1.

2) Dit betreft - evenals de overige gegevens in deze en volgende paragrafen - uitsluitend hoofdberoepsbedrijven binnen de twee belangrijkste bestemmingsgroepen ("agrarisch" en "niet-agrarisch").

Het aantal arbeidskrachten op de rundveehouderijbedrijven nam zowel in de agrarisch bestemde gebieden als in de niet-agrarisch bestemde gebieden af. In laatstgenoemde gebieden was de afname groter.

- Leeftijd en opvolging

In de gebieden met een niet-agrarische bestemming kwamen meer oudere bedrijfshoofden voor dan in gebieden met een agrarische bestemming (tabel 2.10). Dit was vooral bij de glastuinbouwbedrijven het geval, wat kan samenhangen met het feit dat het voor jonge tuinders minder moeilijk is dan voor veehouders om elders (in een agrarisch bestemd gebied) een nieuw bedrijf te beginnen. Bij de rundveehouderijbedrijven was er bijna geen verschil in het percentage oudere bedrijfshoofden tussen agrarisch en niet-agrarisch bestemde gebieden.

Het percentage bedrijfshoofden met een opvolger was in gebieden met agrarische bestemming hoger dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming. In de glastuinbouw was het verschil tussen beide groepen gebieden echter gering. In de rundveehouderij had in gebieden met een niet-agrarische bestemming een relatief groot aantal bedrijfshoofden geen opvolger. Het is mogelijk dat er op dit bedrijfstype door een eventuele opvolger sneller wordt afgehaakt als het voortbestaan van het bedrijf op langere termijn in gevaar is, omdat hij minder dan de glastuinder in staat is te zijn er tijd elders een bedrijf voort te zetten.

Tabel 2.10 Leeftijd en opvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar		W.v. met opvolger in
	1971	1980	1980
	%	%	%
Alle bedrijven			
agrarisch	37	36	65
niet-agrarisch	46	52	58
totaal	38	38	64
w.v. glastuinbouwbedr.			
agrarisch	34	31	67
niet-agrarisch	50	64	61
totaal	35	33	66
w.v. rundveehbedr.			
agrarisch	46	49	63
niet-agrarisch	41	52	44
totaal	45	49	59

- Conclusies

In de niet-agrarisch bestemde gebieden was sprake van een afname van het aantal arbeidskrachten hetgeen vooral samenhang met de opheffing van bedrijven, met name in de rundveehouderij. In de gebieden met een agrarische bestemming nam het aantal arbeidskrachten door de ontwikkeling van de glastuinbouwbedrijven zelfs toe.

In het algemeen waren er in de niet-agrarisch bestemde gebieden meer oudere bedrijfshoofden dan in agrarisch bestemde gebieden. Voor de glastuinbouw afzonderlijk gold dit in versterkte mate; voor de rundveehouderij waren de verschillen gering.

Het percentage bedrijfshoofden met een potentiële opvolger lag in 1980 in agrarisch bestemde gebieden hoger dan in niet-agrarisch bestemde gebieden. Vooral op de rundveehouderijbedrijven in niet-agrarisch bestemde gebieden waren relatief weinig opvolgers beschikbaar.

2.5 Specialisatie

- Inleiding

De verwachting is dat er in gebieden met een agrarische bestemming procentueel meer gespecialiseerde bedrijven zijn dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming. Zo ondervinden rundveehouderij- en akkerbouwbedrijven in de gebieden waarop een niet-agrarische bestemming rust een grote concurrentie bij de verwerving van grond. Om toch een voldoende grote produktieomvang te behalen kunnen deze bedrijven uitbreiden in een minder grondgebonden produktierichting (intensieve veehouderij of opengrondstuinbouw). Voor de kleinere bedrijven, die gemiddeld in niet-agrarisch bestemde gebieden beter vertegenwoordigd zijn dan in agrarisch bestemde gebieden (zie ook par. 2.8), is het mogelijk voor een intensieve bedrijfsvorm te kiezen. Er moet dan echter vaak eerst geïnvesteerd worden. Een boer zal dit eerder doen als hem de zekerheid wordt geboden dat hij nog lang kan blijven boeren. In de gebieden met een niet-agrarische bestemming is dit niet gegarandeerd, zodat daar eerder meerdere produktietakken naast elkaar op een bedrijf te vinden zijn dan in de gebieden met een agrarische bestemming.

- Specialisatie

In het studiegebied waren in 1980 1113 van de 1229 hoofdberoepsbedrijven zodanig gespecialiseerd, dat ze gericht waren op één produktietak, die meer dan 80% van de totale produktieomvang uitmaakte. De specialisatie in de gebieden met een agrarische bestemming was groter dan in de gebieden met een niet-agrarische bestemming. In eerstgenoemde gebieden bedroeg het aantal gespecialiseerde bedrijven 92% en in laatstgenoemde gebieden 83% van het totale aantal bedrijven.

In de agrarisch bestemde gebieden bestond het merendeel van de bedrijven uit gespecialiseerde glastuinbouwbedrijven. (In 1980 65% van alle hoofdberoepsbedrijven). Het percentage gespecialiseerde rundveehouderijbedrijven in 1980 was 27%. In de niet-agrarisch bestemde gebieden was het merendeel (52%) van de bedrijven gespecialiseerd in de rundveehouderij, 29% van de bedrijven was een glastuinbouwbedrijf. Dit zou te maken kunnen hebben met het planologisch beleid, dat op glastuinbouwgebieden bij voorkeur geen niet-agrarische bestemming legt, omdat de uitkoop/onteigening van glastuinbouwbedrijven hoge kosten met zich meebrengt.

- Conclusies

In de agrarisch bestemde gebieden waren er meer bedrijven gespecialiseerd dan in de niet-agrarisch bestemde gebieden. In de gebieden met een agrarische bestemming kwamen overwegend glastuinbouwbedrijven voor; in de gebieden met een niet-agrarische bestemming overwegend rundveehouderijbedrijven. Wellicht speelt een rol, dat de bestemming wordt gekozen in samenhang met bestaande specialisaties.

2.6 Investerings in grond en gebouwen

- Inleiding

Vanwege de onzekerheid over het voortbestaan van de bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming zullen de investeringen hier waarschijnlijk achterblijven bij die op bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming.

- Investerings in grond en gebouwen

Aan de hand van informatie van streekkenners 1) is nagegaan of de bedrijven in de onderzoeksperiode investeringen 1) hebben verricht in grond en gebouwen en zo ja, of deze van kleinere of grotere betekenis waren. Uit deze inventarisatie blijkt, dat in de niet-agrarisch bestemde gebieden procentueel veel bedrijven geen of slechts geringe investeringen hebben verricht in vergelijking met die in agrarisch bestemde gebieden (tabel 2.11).

In de glastuinbouw waren er vooral vóór 1976 naar verhouding minder bedrijven die over een 5-jarige periode geen investeringen hebben verricht dan in de land- en tuinbouw als geheel. (Zie ook tabel 2.12). Het percentage bedrijven dat grote investeringen verrichte was in deze sector hoog. In de agrarisch bestemde gebieden was het percentage bedrijven die nauwelijks of niet investeerden geringer, en het percentage bedrijven met grote investeringen hoger dan in de niet-agrarisch bestemde gebieden.

1) Toelichting, zie bijlage 1.

Tabel 2.11 Investerings in grond en gebouwen op hoofdberoepsbedrijven 1971-1980 (informatie van streekkenners)

Bestemmings- groep	Percent.v.d.bedr. naar omvang v.d. investeringen					totaal
	onbekend	geen	klein	middelmatig	groot	
Periode 1971/76						
Agrarisch	2	31	13	14	40	100
Niet-agrarisch	3	52	9	13	23	100
Periode 1976/80						
Agrarisch	2	15	10	18	55	100
Niet-agrarisch	5	39	6	25	25	100

Opvallend is dat er binnen de groep glastuinbouwbedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming een derde niet of nauwelijks investeerde, maar dat eveneens ruim een derde gewoon doorging met investeren. Wel lag het percentage bedrijven binnen deze groep dat veel investeerde in de tweede helft van de onderzoeksperiode al lager dan in de eerste helft.

In de gebieden met een agrarische bestemming werden in de periode 1976-1980 juist meer investeringen verricht dan in de periode 1971-1976.

Tabel 2.12 Investerings in grond en gebouwen op glastuinbouwbedrijven (hoofdberoepsbedrijven) 1971-1980 (informatie van streekkenners)

Bestemmings- groep	Percent.v.d.bedr. naar omvang v.d. investeringen					totaal
	onbekend	geen	klein	middelmatig	groot	
Periode 1971/76						
Agrarisch	3	19	10	15	53	100
Niet-agrarisch	6	36	3	10	45	100
Periode 1976/80						
Agrarisch	2	12	8	13	65	100
Niet-agrarisch	14	36	7	7	36	100

Mede door bovenstaande ontwikkelingen nam het areaal onder glas in gebieden met een agrarische bestemming toe en in gebieden met een niet-agrarische bestemming af. Deze tendens werd versterkt door de stichting van 58 nieuwe glastuinbouwbedrijven in de agrarisch bestemde gebieden en door opheffing van 12 glastuinbouwbedrijven in niet-agrarisch bestemde gebieden. (Zie tabel 2.13).

Tabel 2.13 Ontwikkeling glasareaal op glastuinbouwbedrijven
1971-1980 (hoofdberoepsbedrijven)

Bestemmings- groep	Areaal onder glas (ha)		Toename/afname % per jaar
	1971	1980	
Agrarisch	564	693	+2,3
Niet-agrarisch	30	25	-2,0
Totaal	594	718	+2,1

In de rundveehouderij werden er door meer dan de helft van de bedrijven in de periode 1971-1976 geen of te verwaarlozen investeringen gedaan (zie tabel 2.14).

In de tweede periode nam het aantal bedrijven dat investeringen verrichtte aanmerkelijk toe. In gebieden met een niet-agrarische bestemming werden op een groter aantal bedrijven geen investeringen en op een kleiner aantal bedrijven grote investeringen verricht dan in gebieden met een agrarische bestemming.

Tabel 2.14 Investerings in grond en gebouwen op rundveehouderij-
bedrijven (hoofdberoepsbedrijven) 1971-1980 (informatie van streekkenners)

Bestemmings- groep	Percentage bedr. naar omvang v.d. investeringen					
	onbekend	geen	klein	middelmatic	groot	totaal
Periode 1971/76						
Agrarisch	1	55	17	11	16	100
Niet-agrarisch	2	68	7	17	7	100
Periode 1976/80						
Agrarisch	1	18	14	33	34	100
Niet-agrarisch	2	41	4	32	21	100

In 1980 kwamen er op de rundveehouderijbedrijven in gebieden met een agrarische bestemming meer ligboxenstallen voor dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming (resp. 21% en 16% van de bedrijven had een ligboxenstal).

Op de bedrijven die zijn verkleind vanwege de onttrekking van cultuurgrond voor stedelijke doeleinden werd minder geïnvesteerd dan op bedrijven die niet zijn verkleind. Zo werden door 50% van de bedrijven die in de periode 1971-1976 zijn verkleind voor stedelijke doeleinden geen investeringen verricht in de periode 1976-1980. Bij de niet-verkleinde bedrijven gold dit voor 25% van de bedrijven. Grote investeringen werden door 44% van de niet-verkleinde bedrijven verricht en door 29% van de voor stedelijke doeleinden verkleinde bedrijven.

- Conclusies

In gebieden met een niet-agrarische bestemming werd door de bedrijven minder geïnvesteerd dan in gebieden met een agrarische bestemming. Opvallend is dat nog een vrij grote groep glastuinbouwbedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming toch grote investeringen verrichtte. Door een groot aantal rundveehouderijbedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming werd gedurende de onderzoeksperiode nauwelijks geïnvesteerd. In 1980 kwamen er dan ook minder ligboxenstallen voor dan in gebieden met een agrarische bestemming. Op de voor stedelijke doeleinden verkleinde bedrijven werd minder geïnvesteerd dan op de bedrijven die niet zijn verkleind.

2.7 Eigendom-pachtverhouding

- Inleiding

In het voorgaande kwam al aan de orde, dat gemeenten en projectontwikkelaars in afwachting van de verwezenlijking van een stedelijke of recreatieve bestemming mogelijk gronden in niet-agrarisch bestemde gebieden aankopen. Deze gronden worden dan vaak verhuurd/verpacht tot het moment, waarop de niet-agrarische bestemming wordt gerealiseerd. Vandaar de verwachting dat in de gebieden met een niet-agrarische bestemming meer pacht voorkomt dan in gebieden met een agrarische bestemming.

In eerstgenoemde gebieden zal er ook een toename zijn van het pachtareaal, terwijl er in laatstgenoemde gebieden een afname zal zijn, in overeenstemming met de landelijke trend.

- Eigendom-pachtverhouding

Het percentage (overwegend) pachtbedrijven 1) was in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter dan in gebieden met een agrarische bestemming. Zo maakte het aantal bedrijven met meer dan 70% van het totale areaal gepacht, in de agrarisch bestemde gebieden 12% uit van alle bedrijven en in de niet-agrarisch bestemde gebieden 31%. Ook was het areaal pachtland procentueel in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter dan in gebieden met een agrarische bestemming (zie tabel 2.15). Dit verschil kan gedeeltelijk verklaard worden door het bedrijfstype. In gebieden met een agrarische bestemming kwamen namelijk overwegend glastuinbouwbedrijven voor, waarop bijna geen grond werd gepacht en in gebieden met een niet-agrarische bestemming was de helft van het aantal bedrijven gespecialiseerd in de rundveehouderij, waar gemiddeld een derde van het areaal cultuurgrond werd gepacht.

In de rundveehouderij afzonderlijk was het percentage pachtland in niet-agrarisch bestemde gebieden hoger dan in agrarisch bestemde gebieden. In eerstgenoemde gebieden was er echter wel

1) meer dan 70% van de bedrijfsoppervlakte in pacht.

een absolute en procentuele afname van het areaal pachtland, in laatstgenoemde gebieden een absolute en procentuele toename.

Tabel 2.15 Eigendom-pachtverhouding op hoofdberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Oppervlakte pachtland (ha)		Toename/ afname % per jr.	Percentage pachtland	
	1976	1980		1976	1980
Alle bedrijven					
agrarisch	2180	2228	+0,2	27,1	29,4
niet-agrarisch	848	635	-3,2	55,5	53,7
totaal	3028	2863	-0,6	31,6	32,6
w.v. glastuinbouwbedr.					
agrarisch	50	81	+5,5	5,0	7,5
niet-agrarisch	2	1	-7,4	5,0	2,7
totaal	52	82	+5,2	5,0	7,2
w.v. rundveeh.bedr.					
agrarisch	1490	1661	+1,2	29,3	34,2
niet-agrarisch	395	316	-2,4	44,4	43,4
totaal	1885	1977	+0,5	31,6	35,4

- Conclusies

In de gebieden met een niet-agrarische bestemming werd, in overeenstemming met de verwachting, meer grond gepacht dan in gebieden met een agrarische bestemming. Tegen de verwachting in nam het pachtaandeel in de oppervlakte cultuurgrond in gebieden met een agrarische bestemming toe en in gebieden met een niet-agrarische bestemming af. Binnen het kader van dit onderzoek kan daar geen verklaring voor worden gevonden.

2.8 Bedrijfsoppervlakte

- Inleiding

Vanwege de geringere mogelijkheden voor de bedrijven in de niet-agrarisch bestemde gebieden om cultuurgrond aan te trekken en vanwege het groter aantal verkleiningen voor niet-agrarische doeleinden aldaar, is het te verwachten dat de gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven er geringer is dan in de agrarisch bestemde gebieden. Ook zal de bedrijfsoppervlaktestructuur in gebieden met een niet-agrarische bestemming waarschijnlijk niet of nauwelijks verbeteren.

- Bedrijfsoppervlakte

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte nam in de Haaglanden af van 7,7 ha in 1971 tot 7,3 ha in 1980 (zie tabel 2.16). Dit is echter voornamelijk toe te schrijven aan de nieuwvestiging van glastuinbouwbedrijven, waardoor het aandeel van deze bedrijven in het totaal toenam. Per bedrijfstype bezien nam het gemiddelde areaal glas per glastuinbouwbedrijf zowel in agrarisch als in niet-agrarisch bestemde gebieden toe; de oppervlakte van de rundveebedrijven nam in de agrarisch bestemde gebieden toe en bleef in de niet-agrarisch bestemde gebieden gelijk.

Het areaal onder glas per bedrijf was in 1971 in gebieden met een agrarische bestemming nog vrijwel gelijk aan dat in gebieden met een niet-agrarische bestemming. In de agrarisch bestemde gebieden breidde het areaal onder glas per bedrijf wel sneller uit dat in de niet-agrarisch bestemde gebieden. Uit het onderzoek naar de voor stedelijke doeleinden verkleinde bedrijven bleek dat verschillende van deze bedrijven na verkleining hun areaal onder glas weer uitbreidden. Op de niet-verkleinde bedrijven nam het gemiddelde areaal onder glas in agrarisch bestemde gebieden meer toe dan in niet-agrarisch bestemde gebieden.

De bedrijfsoppervlakte in de rundveehouderij nam in de gebieden met een agrarische bestemming over de onderzoeksperiode toe. In de gebieden met een niet-agrarische bestemming stagneerde de groei. Dit is in overeenstemming met de veronderstelling dat er in laatstgenoemde gebieden minder grond voor schaalvergroting beschikbaar kwam. In de gebieden met een niet-agrarische bestemming waren procentueel veel nevenberoepsbedrijven en niet-geregistreerden (bedrijven tot 10 sbe) en deze namen gedurende de onderzoeksperiode in aantal toe (zie par. 2.3). De mogelijkheden voor de hoofdberoepsbedrijven om grond aan te kopen waren dan ook beperkt, omdat bovengenoemde bedrijven hun grond vasthielden (het is niet bekend hoeveel extra grond in gebruik is bij de hoofdberoepsbedrijven, b.v. door inscharen van vee of verkoop gras op stam). Bovendien was de concurrentie op de grondmarkt in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter, omdat gemeenten en projectwikkelaars hier ook gronden aankochten. In gebieden met een niet-agrarische bestemming kwam dan ook een groter aantal bedrijfsverkleiningen voor t.g.v. grondonttrekking voor stedelijke of recreatieve doeleinden dan in gebieden met een agrarische bestemming. Na verkleining voor stedelijke of recreatieve doeleinden trokken de bedrijven gemiddeld minder vervangende grond aan dan indien ze niet verkleind waren. Voor de niet-verkleinde bedrijven was er een geringere groei van de bedrijfsoppervlakte in de niet-agrarisch bestemde gebieden dan in de agrarisch bestemde gebieden. In het uitgangsjaar 1971 was de bedrijfsoppervlakte van de niet-verkleinde bedrijven in eerstgenoemde gebieden al iets geringer dan in laatstgenoemde gebieden.

Tabel 2.16 Bedrijfsoppervlakte van hoofdberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Ha per bedrijf		Toename / afname
	1971	1980	% per jaar
Alle bedrijven			
agraris	7,0	6,9	-0,2
niet-agrarisch	13,3	12,0	-1,1
totaal	7,7	7,3	-0,5
w.v. glastuinbouw- bedrijven 1)			
agraris	0,76	0,97	+2,7
niet-agrarisch	0,75	0,89	+1,9
totaal	0,76	0,97	+2,7
w.v. rundveeh.bedr.			
agraris	16,0	18,5	+1,6
niet-agrarisch	15,2	15,2	0
totaal	15,9	18,0	+1,5

1) Ha cultuurgrond onder glas.

- Conclusies

Overeenkomstig de verwachting was het areaal cultuurgrond onder glas per glastuinbouwbedrijf en het areaal cultuurgrond per rundveehouderijbedrijf in gebieden met een niet-agrarische bestemming in 1980 geringer dan die in gebieden met een agrarische bestemming. Ook bleef de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte in de onderzoeksperiode in de niet-agrarisch bestemde gebieden achter bij die in agrarisch bestemde gebieden, zowel in de glastuinbouw als in de rundveehouderij.

2.9 Intensivering

- Inleiding

De verwachte geringere toekomstmogelijkheden voor het bedrijf en de geringere investeringen in gebieden met een niet-agrarische bestemming zullen naast een effect op de specialisatiegraad ook invloed hebben op de intensiteit van het grondgebruik. De verwachting is dat het grondgebruik in deze gebieden extensiever is dan in gebieden met een agrarische bestemming.

- Intensivering

In gebieden met agrarische bestemming komen relatief veel glastuinbouwbedrijven voor (65% van de bedrijven in 1980) en in gebieden met een niet-agrarische bestemming veel rundveehouderij-

bedrijven (52% van de bedrijven in 1980). Daardoor was de intensiteit van het grondgebruik in gebieden met een agrarische bestemming groter (zie tabel 2.17). Zowel in gebieden met agrarische bestemming als in gebieden met een niet-agrarische bestemming nam de grondgebruiksintensiteit toe.

In de glastuinbouw was het verschil in intensiteit van het grondgebruik tussen agrarisch en niet-agrarisch bestemde gebieden tussen 1971 en 1980 geringer geworden. Waarschijnlijk speelden andere factoren dan de bestemming een grotere rol in de toename van de intensiteit van het grondgebruik voor de glastuinbouw. Zo is overal in de Haaglanden het areaal bloemen toegenomen en hiermede ook de intensiteit van het grondgebruik. Zowel in de gebieden met een agrarische bestemming als in gebieden met een niet-agrarische bestemming werden in 1980 op 39% van het areaal onder glas bloemen geteeld.

In de rundveehouderij was de grondgebruiksintensiteit in 1980 in niet-agrarisch bestemde gebieden groter dan in agrarisch bestemde gebieden. In 1971 was het verschil nog gering. Dit hangt onder meer samen met het feit dat in gebieden met een niet-agrarische bestemming meer bedrijven verkleind zijn dan elders, terwijl het aantal melkkoëien niet evenredig is afgenomen. Ook het aantal grootveeëenheden per ha voedergewas was in 1980 in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter dan in gebieden met een agrarische bestemming (resp. 3,42 en 3,11 g.v.e. per ha voedergewas).

Tabel 2.17 Intensiteit van grondgebruik op hoofdberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Aantal sbe/ha		Toename % per jaar
	1971	1980	
Alle bedrijven			
agrarisch	28,7	43,7	+4,8
niet-agrarisch	12,5	17,9	+4,1
totaal	25,7	40,2	+5,1
w.v. glastuinbouwbedrijven			
agrarisch	322	379	+1,8
niet-agrarisch	297	364	+2,3
totaal	321	379	+1,9
w.v. rundveehouderijbedr.			
agrarisch	7,6	9,2	+2,1
niet-agrarisch	7,7	9,9	+2,8
totaal	7,6	9,2	+2,1

- Conclusies

In tegenstelling tot de verwachting bleef de groei van de intensiteit van het grondgebruik in gebieden met een agrarische bestemming achter bij die in gebieden met een niet-agrarische be-

stemming. Dit geldt zowel voor de glastuinbouw als de rundveehouderij. Hierdoor was in 1980 de grondgebruiksintensiteit in de rundveehouderij in eerstgenoemde gebieden groter dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming.

2.10 Produktieomvang per bedrijf en per arbeidskracht

- Inleiding

Verwacht mag worden dat de beperktere ontwikkelingsmogelijkheden voor de land- en tuinbouw in gebieden met een niet-agrarische bestemming zullen leiden tot een kleinere groei van de produktieomvang per bedrijf en per man dan in gebieden met een agrarische bestemming en daarmee in de loop der tijd ook tot absolute verschillen.

- Produktieomvang per bedrijf en per arbeidskracht

De produktieomvang per bedrijf in 1980 en de groei ervan gedurende de onderzoeksperiode was in gebieden met een agrarische bestemming groter dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming (zie tabel 2.18). De belangrijkste oorzaak hiervan is dat in eerstgenoemde gebieden de glastuinbouw overheerst en in laatstgenoemde gebieden de rundveehouderij. Doordat het aantal arbeidskrachten per bedrijf in gebieden met een agrarische bestemming groter was dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming, was het verschil in produktieomvang per man tussen deze gebieden gering (zie tabel 2.19).

In de glastuinbouw was de produktieomvang per bedrijf in agrarisch bestemde gebieden groter dan in niet-agrarisch bestemde gebieden. Het aantal arbeidskrachten per bedrijf was er vrijwel gelijk. Daardoor was ook de produktieomvang per man in gebieden met een agrarische bestemming wat groter dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming. De groei van de produktieomvang per bedrijf en per arbeidskracht liep in beide groepen gebieden vrijwel parallel.

In de rundveehouderij was het aantal koeien per melkveebedrijf in gebieden met een agrarische bestemming iets groter dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming (in 1980 resp. gemiddeld 45 en 41 koeien per bedrijf). In beide groepen gebieden was er in de periode 1971-1980 een vrijwel gelijke groei van 4,2% per jaar. De produktieomvang per bedrijf was in 1980 in gebieden met agrarische bestemming groter dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming. In 1971 was het verschil nog gering. De produktieomvang per man was in 1971 in agrarisch bestemde gebieden even groot als in niet-agrarisch bestemde gebieden. Door een gemiddeld snellere afname van het aantal arbeidskrachten per bedrijf in niet-agrarisch bestemde gebieden was er in 1980 een gering verschil in de produktieomvang per man.

Tabel 2.18 Bedrijfsomvang van hoofdberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Sbe per bedrijf		Toename
	1971	1980	% per jaar
Alle bedrijven			
agrarisch	201	301	+4,6
niet-agrarisch	166	214	+2,9
totaal	197	294	+4,6
w.v. glastuinbouwbedrijven			
agrarisch	246	369	+4,6
niet-agrarisch	223	325	+4,3
totaal	244	367	+4,6
w.v. rundveehouderijbedrijven			
agrarisch	121	169	+3,8
niet-agrarisch	117	148	+2,6
totaal	121	166	+3,6

Tabel 2.19 Produktieomvang per man 1) op hoofdberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Sbe per man		Toename
	1971	1980	% per jaar
Alle bedrijven			
agrarisch	96	120	+2,5
niet-agrarisch	91	117	+2,8
totaal	96	120	+2,5
w.v. glastuinbouwbedrijven			
agrarisch	100	121	+2,1
niet-agrarisch	92	111	+2,1
totaal	100	121	+2,1
w.v. rundveehouderijbedrijven			
agrarisch	85	121	+4,0
niet-agrarisch	85	117	+3,6
totaal	85	120	+3,9

1) Voor toelichting zie bijlage I.

- Conclusies

In de glastuinbouw was de produktieomvang per bedrijf per man in de gebieden met een agrarische bestemming groter dan in de gebieden met een niet-agrarische bestemming overeenkomstig de verwachting, maar er was weinig verschil in ontwikkeling.

De rundveehouderijbedrijven hadden, in overeenstemming met de verwachting in gebieden met een agrarische bestemming een gemid-

deld grotere produktieomvang dan in gebieden met een niet-agrarische bestemming. Dit verschil werd in de onderzoeksperiode groter. Dit hing samen met een groter aantal melkkoeien in eerstgenoemde gebieden. De produktieomvang per man liet slechts geringe verschillen zien.

2.11 Inkomen van buiten het bedrijf

- Inleiding

In verband met de geringere produktieomvang per bedrijf en de daarmee samenhangende geringere inkomensmogelijkheden uit het bedrijf in de gebieden met een niet-agrarische bestemming is het te verwachten dat bedrijfshoofden in deze gebieden naast het agrarisch bedrijf vaker een hoofd- of nevenberoep buiten de landbouw zullen hebben. Als aanvullende inkomensbron zullen ook verkoop van agrarische produkten rechtstreeks aan de consument, verhuur van grond en gebouwen en recreatie op het bedrijf in niet-agrarisch bestemde gebieden vaker zijn benut.

- Inkomen van buiten het bedrijf

In de gebieden met agrarische bestemming waren minder nevenberoepsbedrijven dan in de gebieden met een niet-agrarische bestemming (tabel 2.20). In de periode 1971-1980 nam het aantal nevenberoepsbedrijven in absolute zin toe in beide groepen gebieden. De toename was het grootst in de niet-agrarisch bestemde gebieden. In de gebieden met een agrarische bestemming was er in de onderzoeksperiode een procentuele afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven, waarop het bedrijfshoofd geen nevenberoep had (A-bedrijven; zie tabel 2.21). De bedrijven met rustende boeren (D-bedrijven) en vooral de hoofdberoepsbedrijven, waarop het bedrijfshoofd er nog een nevenberoep op nahield (B-bedrijven), namen absoluut en procentueel toe. In de gebieden met een niet-agrarische bestemming nam het aantal hoofdberoepsbedrijven, waarop het bedrijfshoofd geen nevenberoep had af, zodat in 1980 slechts de helft van de bedrijfshoofden tot deze beroepsgroep behoorde. Dit ging gepaard met een toename van de bedrijven in de andere beroepsgroepen. Zowel in de gebieden met een agrarische bestemming als in gebieden met een niet-agrarische bestemming veranderde het aantal bedrijven, waarop het bedrijfshoofd een hoofdberoep buiten de landbouw uitoefende (C-bedrijven) in geringe mate.

De voor stedelijke doeleinden verkleinde bedrijven veranderden in de periode na verkleining meer van beroepsgroep dan de niet-verkleinde bedrijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven waarop het bedrijfshoofd een nevenberoep uitoefende en het aantal bedrijven waarop het bedrijfshoofd rustende was, nam hierdoor toe.

Tabel 2.20 Aantal en percentage nevenberoepsbedrijven

Bestemmings- groep	Nevenberoepsbedrijven				Toename
	aantal		% van alle bedr.		% per jaar
	1971	1980	1971	1980	
Alle bedrijven					
agraris	183	187	13	14	+0,2
niet-agraris	<u>54</u>	<u>63</u>	28	39	+1,7
totaal	237	250	15	17	+0,6
w.v. glastuinb.bedr.					
agraris	16	20	2	3	+2,5
niet-agraris	<u>1</u>	<u>2</u>	2	7	+8,0
totaal	17	22	2	3	+2,9
w.v. rundveeh.bedr.					
agraris	91	104	22	28	+1,5
niet-agraris	<u>31</u>	<u>39</u>	32	45	+2,6
totaal	122	143	24	32	+1,8

Tabel 2.21 Bedrijven naar beroepsgroep

		Aantal bedrijven		Percentages	
		1971	1980	1971	1980
Agrarische bestemming					
beroepsgroep: A		1142	1013	83	79
1) B		51	86	4	7
C		127	122	9	9
D		56	65	4	5
Totaal		1376	1286	100	100
Niet-agrarische bestemming					
beroepsgroep: A		129	81	66	50
1) B		12	18	6	11
C		39	40	20	25
D		15	23	8	14
Totaal		195	162	100	100

- 1) Bedrijfshoofd A. hoofdberoep in de landbouw
 heeft/is : B. nevenberoep buiten de landbouw
 C. hoofdberoep buiten de landbouw
 D. rustende

Voor omschrijving van de gehanteerde beroepsgroepen zie
 bijlage 1.

In de glastuinbouw was het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in het totaalaantal bedrijven gering. In gebieden met een niet-agrarische bestemming komt het glastuinbouwbedrijf vrijwel niet als nevenbedrijf voor.

In de rundveehouderij komen in gebieden met een niet-agrarische bestemming procentueel meer nevenberoepsbedrijven voor dan in gebieden met een agrarische bestemming. Het aantal en het percentage nevenberoepsbedrijven nam toe, zowel in eerstgenoemde als in laatstgenoemde gebieden. In het jaar 1980 was bijna de helft van het aantal bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming een nevenberoepsbedrijf.

- Nevenverdiensten op het bedrijf

Verkoop van produkten aan huis kwam wat de glastuinbouw betreft in 1980 procentueel meer voor in gebieden met een niet-agrarische bestemming dan in gebieden met een agrarische bestemming (zie tabel 2.22). In de rundveehouderij gold het omgekeerde. Verhuur van grond en gebouwen aan niet-agrariërs kwam in de gebieden met agrarische bestemming 12 keer voor (1,1% van de bedrijven) en in gebieden met een niet-agrarische bestemming 6 keer (6,6% van de bedrijven). Voor recreatie op het bedrijf waren deze percentages resp. 0,8 en 1,0.

Tabel 2.22 Aantal en percentage bedrijven met verkoop van produkten aan huis in 1980

Bestemmingsgroep	Verkoop van produkten aan huis	
	Aantal bedrijven	% van alle bedrijven
Alle bedrijven		
agrarisch	72	6,6
niet-agrarisch	11	11,1
totaal	83	6,9
w.v. glastuinbouwbedrijven		
agrarisch	25	3,5
niet-agrarisch	3	10,7
totaal	28	3,7
w.v. rundveehouderijbedrijven		
agrarisch	19	7,2
niet-agrarisch	2	4,3
totaal	21	6,8

- Conclusies

Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in het totale aantal bedrijven was in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter dan in gebieden met een agrarische bestemming, zowel door

een groter percentage bedrijfshoofden met een hoofdberoep buiten de landbouw als door een groter percentage rustende boeren. De helft van de bedrijfshoofden in gebieden met een niet-agrarische bestemming had in 1980 een hoofd- of nevenberoep buiten de landbouw.

In het algemeen kwam verkoop van produkten aan huis in gebieden met een niet-agrarische bestemming meer voor dan in gebieden met een agrarische bestemming, hoewel voor de rundveehouderij afzonderlijk het omgekeerde gold.

In de glastuinbouw was het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in het totaal aantal bedrijven gering. In gebieden met een niet-agrarische bestemming komt het glastuinbouwbedrijf vrijwel niet als nevenbedrijf voor.

In de rundveehouderij komen in gebieden met een niet-agrarische bestemming procentueel meer nevenberoepsbedrijven voor dan in gebieden met een agrarische bestemming. Het aantal en het percentage nevenberoepsbedrijven nam toe, zowel in eerstgenoemde als in laatstgenoemde gebieden. In het jaar 1980 was bijna de helft van het aantal bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming een nevenberoepsbedrijf.

- Nevenverdiensten op het bedrijf

Verkoop van produkten aan huis kwam wat de glastuinbouw betreft in 1980 procentueel meer voor in gebieden met een niet-agrarische bestemming dan in gebieden met een agrarische bestemming (zie tabel 2.22). In de rundveehouderij gold het omgekeerde. Verhuur van grond en gebouwen aan niet-agrariërs kwam in de gebieden met agrarische bestemming 12 keer voor (1,1% van de bedrijven) en in gebieden met een niet-agrarische bestemming 6 keer (6,6% van de bedrijven). Voor recreatie op het bedrijf waren deze percentages resp. 0,8 en 1,0.

Tabel 2.22 Aantal en percentage bedrijven met verkoop van produkten aan huis in 1980

Bestemmingsgroep	Verkoop van produkten aan huis	
	Aantal bedrijven	% van alle bedrijven
Alle bedrijven		
agrarisch	72	6,6
niet-agrarisch	11	11,1
totaal	83	6,9
w.v. glastuinbouwbedrijven		
agrarisch	25	3,5
niet-agrarisch	3	10,7
totaal	28	3,7
w.v. rundveehouderijbedrijven		
agrarisch	19	7,2
niet-agrarisch	2	4,3
totaal	21	6,8

- Conclusies

Het aandeel van de nevenberoepsbedrijven in het totale aantal bedrijven was in gebieden met een niet-agrarische bestemming groter dan in gebieden met een agrarische bestemming, zowel door

een groter percentage bedrijfshoofden met een hoofdberoep buiten de landbouw als door een groter percentage rustende boeren. De helft van de bedrijfshoofden in gebieden met een niet-agrarische bestemming had in 1980 een hoofd- of nevenberoep buiten de landbouw.

In het algemeen kwam verkoop van produkten aan huis in gebieden met een niet-agrarische bestemming meer voor dan in gebieden met een agrarische bestemming, hoewel voor de rundveehouderij afzonderlijk het omgekeerde gold.

3. De stadsrand Den Haag - Leiden nader beschouwd

3.1 Inleiding

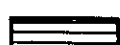
In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de agrarische bedrijven in de stadsrand Den Haag-Leiden vergeleken met de ontwikkeling van de bedrijven in de rest van de Haaglanden. Het gaat in beide gevallen om hoofdberoepsbedrijven, die voor meer dan 60% van hun oppervlakte liggen in gebieden die gedurende de hele onderzoeksperiode een agrarische bestemming hadden volgens bestemmingsplannen (zie kaart 5). Het streekplan Zuid Holland-West van 1978 is niet in de beschouwing betrokken. Eerst komt de ontwikkeling van alle bedrijven aan de orde, vervolgens worden de glastuinbouw en de rundveehouderij afzonderlijk bekeken.

Zoals in de algemene inleiding van deze studie is weergegeven is de ontwikkeling van individuele bedrijven afhankelijk van de kijk die de betreffende boeren en tuinders hebben op de toekomst. In de Haaglanden speelt de onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden een belangrijke rol. Ten dele kan de boer of tuinder hierover informatie verkrijgen uit streek- en bestemmingsplannen. Dit geeft hem echter geen volledige zekerheid, met name niet in gebieden in de directe nabijheid van steden. Verwacht wordt dat het voortbestaan van het bedrijf voor agrariërs in deze gebieden bijna altijd onzeker is, onafhankelijk van de inhoud van bestemmingsplannen en dat daarom ook de bedrijven in agrarisch bestemde gebieden dicht bij de stad in ontwikkeling achterblijven bij bedrijven op grotere afstand van de stad. Deze stagnatie wordt bevorderd doordat verspreid door of direct grenzend aan agrarische gebieden nabij steden in de loop der tijd steeds meer niet-agrarisch grondgebruik tot ontwikkeling komt. Gedeeltelijk kunnen dit van overheidswege geplande activiteiten zijn, zoals de aanleg van wegen, sportvelden e.d., vaak echter betreft dit ook min of meer illegale grondgebruiksveranderingen (opslag, sloofterreinen e.d.). Met name de aanleg van wegen met weinig overgangen kan in deze situatie leiden tot een drastische verkleining van de ontplooiingsmogelijkheden voor de agrarische bedrijven, met name t.a.v. de uitbreiding van de bedrijfsoppervlakte. De stadsrand Den Haag-Leiden is een typisch voorbeeld van een dergelijke situatie.

3.2 Alle hoofdberoepsbedrijven

Zowel het aantal bedrijven als de oppervlakte cultuurgrond namen in de stadsrand Den Haag-Leiden in sterkere mate af dan in het overig studiegebied (zie tabel 3.1). Ondanks de agrarische bestemming waren er in de stadsrand Den Haag-Leiden toch geringere

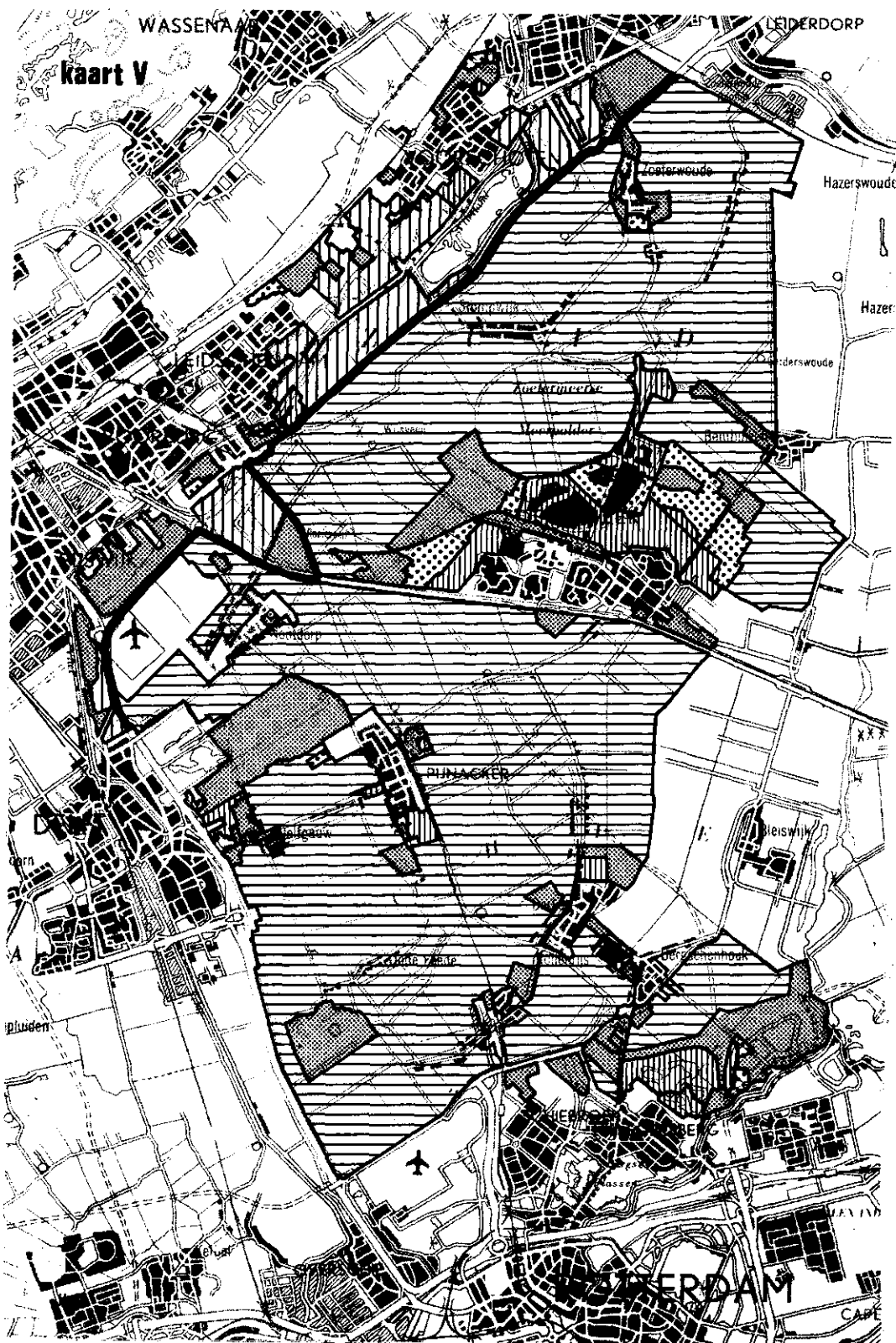
legende kaart v

	grans stadsrand Den Haag - Leiden
	deelgebieden in de stadsrand Den Haag - Leiden met een agrarische bestemming (vlg. bestemmingsplan) in 1971, 1976 en 1980
	deelgebieden elders in de Haaglanden met een agrarische bestemming (vlg. bestemmingsplan) in 1971, 1976 en 1980
	gebieden met niet-agrarische bestemming (vlg. bestemmingsplan) 1970 en/of 1976 en/of 1980
	gebieden onttrokken aan agrarisch gebruik in de periode 1971-1976
	gebieden onttrokken aan agrarisch gebruik in de periode 1976-1980

Tabel 3.1 Een vergelijking van hoofdberoepsbedrijven in agrarisch bestemde gebieden van de stadsrand Den Haag-Leiden met overig Haaglanden

	Stadsrand Den Haag-Leiden			Overig Haaglanden		
	1971	1980	Toen./afn. % per jaar	1971	1980	Toen./afn. % per jaar
aantal bedrijven	116	101	-1,5	1122	1038	-0,9
percentage:						
glastuinb.bedr.	66	65		61	63	
rundveeh.bedr.	28	26		28	25	
aantal arb.krachten	290	294	+0,2	2298	2563	+1,2
perc. bedr.hoofden						
ouder dan 50 jaar		51			36	
opvolgingspercentage		43			57	
opp. cult.gr. (ha)	746	634	-1,8	8077	7361	-1,0
percentage pacht		50			29	
ha per bedrijf	6,4	6,3	-0,3	7,2	7,1	-0,2
sbe per ha	34	50	+4,4	27	42	+5,0
sbe per bedrijf	221	312	+3,9	198	298	+4,7
sbe per man	88	107	+2,2	96	121	+2,6

ontwikkelingsmogelijkheden, omdat er weinig grond vrijkwam voor schaalvergroting. Het aantal arbeidskrachten nam in de stadsrand wat minder toe dan in de rest van het studiegebied, waar de uitbreiding van de glastuinbouw groter was. Ook werkten er in de stadsrand meer oudere bedrijfshoofden en van hen beschikte een kleiner deel over een toekomstige opvolger. Het percentage nevenberoepsbedrijven was in beide groepen gebieden vrijwel even groot (ca. 15%). In de stadsrand Den Haag-Leiden was

in 1980 procentueel meer pachtland. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte nam zowel in de stadsrand als in de rest van het studiegebied af. In de stadsrand Den Haag-Leiden was dit toe te schrijven aan verkleining van rundveehouderijbedrijven; in de rest van het studiegebied aan de groei van het aantal glastuinbouwbedrijven. De intensiteit van het grondgebruik nam zowel in de stadsrand als in het overig studiegebied toe. Dit gold ook voor de produktieomvang per bedrijf. De intensiteit van grondgebruik en de produktieomvang per bedrijf waren in de stadsrand Den Haag-Leiden wat groter dan elders in de Haaglanden. De produktieomvang per man was in de stadsrand geringer dan in het overig studiegebied en groeide er in de onderzoeksperiode minder sterk.

Samenvattend kan als algemene karakteristiek van de gebieds-vergelijking worden gezegd dat de niveauverschillen in de land- en tuinbouw nog gering waren, maar dat wat de ontwikkeling betreft het stadsrandgebied Den Haag-Leiden achterbleef bij de rest van de Haaglanden.

3.3 Glastuinbouw

Zowel in de stadsrand Den Haag-Leiden als elders in de Haaglanden nam het areaal onder glas toe (zie tabel 3.2). De grotere toename in het overig studiegebied werd mede veroorzaakt door nieuwvestiging van glastuinbouwbedrijven in de B-driehoek. Daardoor was de afname van het aantal glastuinbouwbedrijven in de stadsrand Den Haag-Leiden groter dan elders in het studiegebied. Het aantal arbeidskrachten nam in de stadsrand minder toe dan in het overig studiegebied en het pachtareaal was er procentueel groter. In de stadsrand Den Haag-Leiden hadden de bedrijven gemiddeld een grotere oppervlakte onder glas dan in het overig studiegebied. De groei van het areaal onder glas was in beide groepen gebieden vrijwel gelijk. De intensiteit van het grondgebruik was in de stadsrand geringer dan elders in het studiegebied mede doordat er minder bloemen werden geteeld. De produktieomvang per bedrijf was in de stadsrand groter dan in de rest van het studiegebied. De groei was in de periode 1971-1980 geringer. Doordat het aantal arbeidskrachten per bedrijf in de stadsrand Den Haag-Leiden groter was dan in het overig studiegebied was de produktieomvang per man er kleiner.

3.4 Rundveehouderij

Het areaal cultuurgrond op de rundveebedrijven nam in de stadsrand Den Haag-Leiden sneller af dan in de rest van het studiegebied (zie tabel 3.3). Gedeeltelijk ging dit samen met een grotere afname van het aantal bedrijven in de stadsrand, die daar minder ontwikkelingsmogelijkheden hadden, doordat er minder grond beschikbaar kwam. Ook kan een gedeelte van de grond van deze bedrijven in gebieden hebben gelegen die een niet-agrarische bestem-

Tabel 3.2 Een vergelijking van de glastuinbouwbedrijven in agrarisch bestemde gebieden van de stadsrand Den Haag-Leiden met die in de rest van de Haaglanden (hoofdberoepsbedrijven)

	Stadsrand Den Haag-Leiden			Overig Haaglanden		
	1971	1980	Toen./afn. % per jaar	1971	1980	Toen./afn. % per jaar
aantal bedrijven	77	66	-1,7	676	658	-0,3
aantal arb.kracht.	290	294	+0,2	2298	2563	+1,2
gem. leeftijd	48	51		44	44	
opp. cult.gr. (ha)	108	114	+0,6	914	977	+0,7
w.v. onder glas: ha	65	70	+0,8	509	636	+2,5
w.v. " " : %	59	59	0	55	65	+1,9
% pachtland		23,7			10,8	
ha onder glas per bedrijf	0,84	1,05	+2,5	0,75	0,97	+2,9
sbe p.ha onder glas	315	372	+2,2	324	381	+1,8
% bloemen " "	10,5	26,5		10,3	40,5	
sbe per bedrijf	265	389	+4,4	243	367	+4,7
sbe per man	89	106	+2,0	101	123	+2,2

ming hebben gehad en in de onderzoeksperiode aan de landbouw zijn onttrokken. Met de wat grotere afname van het aantal bedrijven in de stadsrand nam ook het aantal arbeidskrachten er iets meer af. Het areaal pachtland was in de stadsrand in 1980 procentueel groter. De toename van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in de stadsrand Den Haag-Leiden stagneerde in de onderzoeksperiode in tegenstelling tot elders. Was in 1971 de bedrijfsoppervlakte in de stadsrand gemiddeld nog groter dan in het overig studiegebied, in 1980 was deze er kleiner. Desondanks werd het aantal koeien en jongvee per bedrijf in de stadsrand Den Haag-Leiden sneller uitgebreid dan daarbuiten. De intensiteit van het grondgebruik steeg er tussen 1971 en 1980 dan ook meer dan in het overig studiegebied. In 1980 was er geen verschil meer tussen beide gebieden. Het aantal koeien per bedrijf was in beide gebieden vrijwel gelijk en daardoor ook de gemiddelde produktieomvang. Doordat het aantal arbeidskrachten per bedrijf in beide groepen gebieden vrijwel gelijk was, was ook de produktieomvang per man er nagenoeg even groot. Het percentage bedrijven met een ligboxenstal was in de stadsrand Den Haag-Leiden groter dan elders in de Haaglanden.

Tabel 3.3 Een vergelijking van de rundveehouderijbedrijven in agrarisch bestemde gebieden van de stadsrand Den Haag-Leiden met die in overig Haaglanden (hoofdberoepsbedrijven)

	Stadsrand Den Haag-Leiden			Overig Haaglanden		
	1971	1980	Toen./afn. % per jaar	1971	1980	Toen./afn. % per jaar
aantal bedrijven	33	26	-2,6	315	257	-2,2
aantal arb.kr.	42	31	-3,3	453	365	-2,4
gem. leeftijd	49	47		48	49	
opp. cult.gr. (ha)	591	460	-2,7	4964	4736	-0,5
% pachtland		58			32	
ha per bedrijf	17,9	17,7	-0,1	15,8	18,4	+1,7
koeien per bedr.	31	44	+4,0	31	45	+4,2
jongvee/100						
koeien (%)	36	46	+2,8	40	47	+1,8
g.v.e. per ha	2,45	3,13	+2,8	2,55	3,13	+2,3
sbe per ha	6,9	8,9	+2,9	7,6	9,2	+2,1
sbe per bedrijf	124	170	+3,6	120	170	+4,0
sbe per man	85	122	+4,1	85	121	+4,0
% bedrijven met ligboxenstal		26			20	

3.5 Conclusies

Uit deze vergelijking van de agrarische ontwikkelingen in de stadsrand Den Haag-Leiden met die in de rest van het studiegebied kan worden geconcludeerd dat niet alleen de niet-agrarische bestemming op de ontwikkeling van invloed is, maar ook de ruimtelijke situatie. Voor de stadsrand Den Haag-Leiden is daarbij vooral de afgesloten ligging door de spoorlijn Den Haag-Leiden, de rijksweg A4 en de Vliet van belang, waardoor de mogelijkheden tot bedrijfsvergroting voor de rundveehouderijbedrijven aldaar vrijwel beperkt zijn tot de grond die vrijkomt van bedrijven binnen dit gebied. Daarnaast speelt ook het voortdurende vooruitzicht op onttrekking voor niet-agrarische doeleinden een belangrijke rol in de gehele ontwikkeling, omdat daardoor nogal wat grond in gebruik is van min of meer aflopende bedrijven. Het lijkt er echter op dat de melkveehouderijbedrijven in dit gebied hun mogelijkheden zoveel mogelijk uitbuiten gezien het grote aantal melkveebedrijven met een ligboxenstal en ook de vrij hoge veedichtheid.

In de glastuinbouw zijn de verschillen tussen de agrarische ontwikkeling in de stadsrand en daarbuiten gering. Wel was er door een grotere onttrekking van cultuurgrond een grotere afname van het aantal bedrijven in de stadsrand, terwijl elders in de Haaglanden nieuwe bedrijven werden gesticht. Door een hogere arbeidsbezetting per glastuinbouwbedrijf was de produktieomvang per mannelijke arbeidskracht in de stadsrand Den Haag-Leiden geringer dan in het overig studiegebied.

4. De land- en tuinbouw in enkele deelgebieden binnen de Haaglanden

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de agrarische ontwikkelingen aan de orde in geografisch aaneengesloten gebiedseenheden met gelijke bestemming. Het is een gebiedsindeling waarin zowel de ruimtelijke situatie als het ruimtelijk beleid zijn betrokken (zie kaart 6). Hiermede wordt getracht wat meer inzicht te geven in de verschillen binnen de onderscheiden bestemmingscategorieën. Waar mogelijk zal worden aangegeven welke locale factoren tot deze verschillen hebben geleid. Wat betreft het ruimtelijk beleid worden er naast gebieden die over de hele onderzoeksperiode agrarisch of niet-agrarisch bestemd zijn ook gebieden onderscheiden die sinds kort een niet-agrarische bestemming hebben, namelijk volgens het streekplan Zuid Holland-West (1978). Dit hoofdstuk betreft uitsluitend de hoofdberoepsbedrijven met rundveehouderij en glastuinbouw.

4.2 Glastuinbouw

4.2.1 Gebieden met een agrarische bestemming

De tuinbouwgebieden in Stompwijk en in Oude Leede kenmerken zich door bedrijven met een gemiddeld kleine oppervlakte glas. Toch hadden deze bedrijven in 1980 gemiddeld een vrij hoge inkomenscapaciteit per man (tabel 4.1). In Stompwijk is dit toe te schrijven aan een wat lagere arbeidsbezetting per bedrijf en in Oude Leede vooral aan een hogere intensiteit van het grondgebruik. In Oude Leede teelt men meer bloemen, voornamelijk rozen. In de tuinbouwgebieden van Nootdorp, Berkel en Rotterdam-Noord was de gemiddelde oppervlakte onder glas per bedrijf groter dan in de hiervoor genoemde gebieden. In Berkel en Nootdorp kwam de inkomenscapaciteit per man ongeveer overeen met het gemiddelde, ondanks de grotere glasoppervlakte. Dit is toe te schrijven aan een gemiddeld wat hogere arbeidsbezetting in Berkel en een gemiddeld wat lagere intensiteit van grondgebruik per ha in de omgeving van Nootdorp. Rond Nootdorp is het aandeel van groente in het totale areaal namelijk hoger dan in de andere tuinbouwgebieden binnen de Haaglanden. In Rotterdam-Noord ging een gemiddeld grote oppervlakte onder glas per bedrijf samen met een hoge intensiteit van grondgebruik door een groter aandeel van bloemen in de teelten. Hierdoor was de inkomenscapaciteit per man, ondanks een gemiddeld wat hogere arbeidsbezetting, hoger dan in andere gebieden met een agrarische bestemming. De tuinbouwbedrijven in Pijnacker lagen op het gemiddelde niveau van de Haaglanden. De tuinbouwbedrijven rond Duivenvoorde hadden door een gemiddeld geringer areaal onder glas

Tabel 4.1 Een overzicht van enkele kenmerken van glastuinbouwbedrijven naar deelgebied en bestemmingscategorie in 1980 (hoofdberoepsbedrijven)

Bestemmings- groep	Aan- tal bedr.	Ha 1) per bedr.	Sbe per ha 1)	% bloei- men	Sbe per bedr.	Sbe per man
Agrarisch						
- Zoeterwoude	4	0,84	298	4,5	250	91
- Stompwijk	35	0,79	389	46,7	306	130
- Duivenvoorde	26	0,92	353	24,3	323	99
- Nootdorp	73	1,10	346	25,5	380	122
- Pijnacker	213	0,94	385	37,8	363	126
- Oude Leede	63	0,75	428	64,9	321	124
- Berkel	146	1,09	371	41,4	404	119
- Rotterdam-Noord	60	1,11	409	48,3	456	133
Totaal	620	0,97	385	40,1	374	123
Sinds kort niet-agrarisch 2)						
- Leidschendam ('t Lien)	31	1,11	395	28,3	439	112
- Zoetermeer-Nootdorp	31	0,76	330	29,4	250	99
- Delfgauw-Zuid	12	0,76	447	61,3	340	124
- Pijnacker, Berkel, Bergschenhoek	17	0,82	371	40,0	302	116
Totaal	91	0,89	380	33,7	337	112
Niet-agrarisch						
- Westelijk A4	8	0,88	383	47,4	338	93
- Zoetermeer	4	0,73	295	0	217	87
- Rotterdam-Noord	10	0,97	395	46,3	384	128
Totaal	22	0,88	377	41,3	330	109

1) Ha onder glas.

2) Tot 1976 een agrarische bestemming, daarna een niet-agrarische bestemming, voornamelijk door het streekplan Zuid Holland-West van 1978.

legenda kaart v:

	voornamelijk gebieden die sinds kort een agrarische bestemming hebben	- sinds kort niet - agrarisch
	gebieden onttrokken aan agrarisch gebruik in de periode 1971 - 1978	9 't Lien en Voorschoten 10 Willevoet
	gebieden onttrokken aan agrarisch gebruik in de periode 1978 - 1980	11 Zoetermeer - Nootdorp 12 Delfgauw Zuid 13 Pijnacker en Berkel
bestemming:	- agrarisch	- niet - agrarisch
	1 Zoeterwoude 2 Stompwijk 3 Duivendrecht 4 Nootdorp	14 Westelijk A4 15 Zoetermeer 16 Delftse Hout 17 Rotterdam Noord
	5 Pijnacker 6 Oude Leede 7 Berkel 8 Rotterdam Noord	

per bedrijf, een wat lagere intensiteit van grondgebruik en een wat hoger dan gemiddelde arbeidsbezetting een lagere inkomenscapaciteit per man dan de overige tuinbouwgebieden in de Haaglanden.

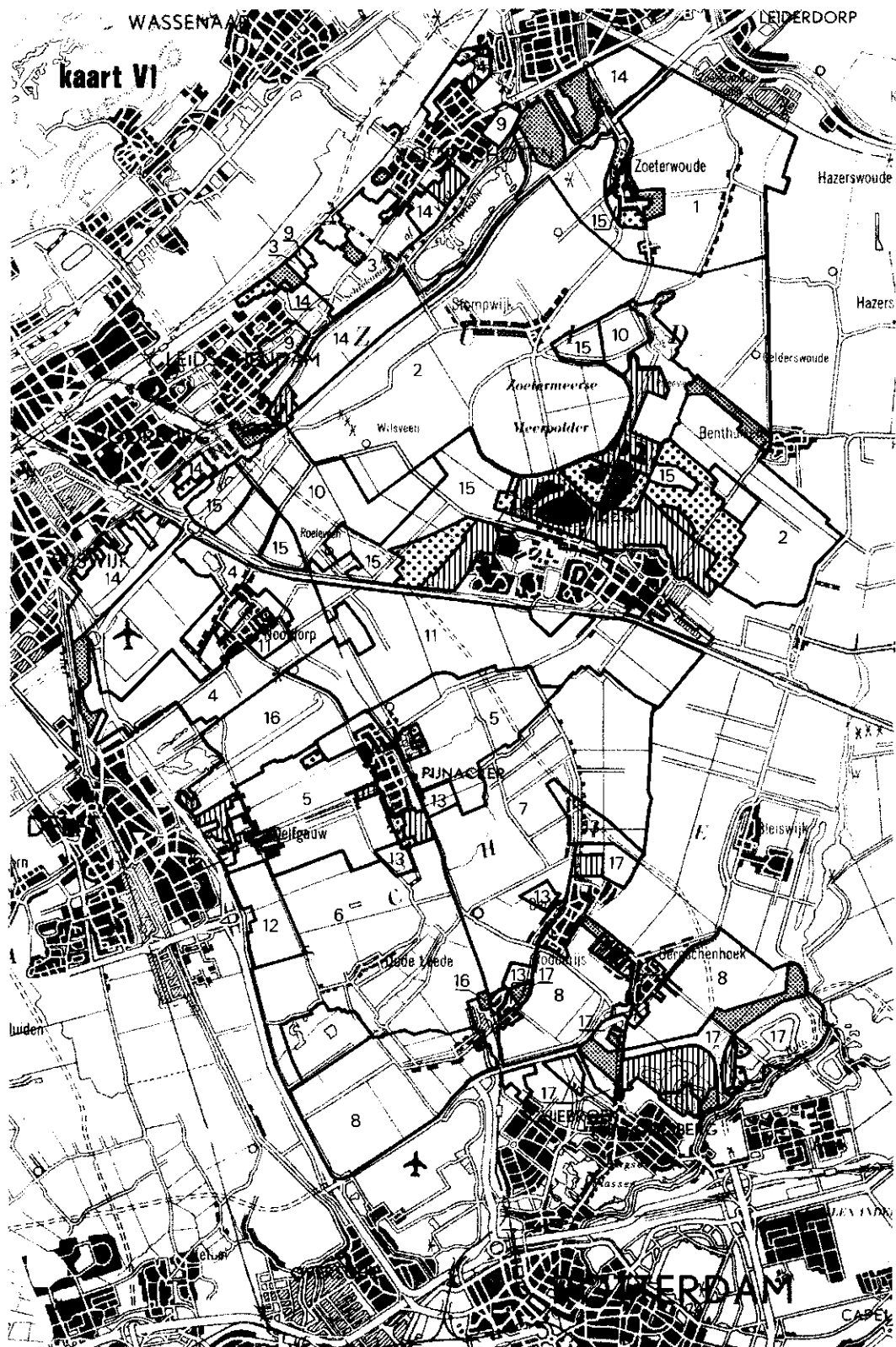
4.2.2 Gebieden met sinds kort een niet-agrarische bestemming

Glastuinbouwbedrijven, liggend in gebieden waarop sinds kort een niet-agrarische bestemming rust, komen voor bij Leidschendam ('t Lien), enkele bij Voorschoten, tussen Zoetermeer en Nootdorp (o.a. aan de Noukoopseweg), in Delfgauw Zuid en rond Berkel, Pijnacker en Bergschenhoek. De bedrijven in 't Lien hadden in 1980 ondanks een vrij grote oppervlakte glas, toch een geringere inkomenscapaciteit per man dan gemiddeld in gebieden met een agrarische bestemming. De arbeidsbezetting op deze bedrijven was vrij hoog. Op dit moment is reeds een groot gedeelte van de kassen hier afgebroken en worden er woningen gebouwd. De bedrijven aan de Noukoopseweg, in Delfgauw-Zuid en rond de dorpskernen hadden een gemiddeld kleinere oppervlakte onder glas dan elders in de Haaglanden. Omdat aan de Noukoopseweg tevens niet zoveel intensieve gewassen werden geteeld, was de inkomenscapaciteit per man er in 1980 laag. In Delfgauw-Zuid is men meer gericht op de teelt van bloemen onder glas. Dit leidde tot een gemiddeld vrij hoge inkomenscapaciteit per man in 1980. Ook rond de dorpskernen was de inkomenscapaciteit per man redelijk dicht bij het gemiddelde van agrarisch bestemde gebieden door een wat lagere arbeidsbezetting.

4.2.3 Gebieden met een niet-agrarische bestemming

Er waren niet veel glastuinbouwbedrijven gelegen in gebieden met een niet-agrarische bestemming over een wat langere periode. De bedrijven tussen de Vliet en de A4 hadden een relatief lage inkomenscapaciteit per man, vooral door een hogere arbeidsbezetting per bedrijf. De bedrijven in Rotterdam-Noord weken niet veel af van het gemiddelde van bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming. Door een iets hogere intensiteit van grondgebruik werd ook een wat hogere inkomenscapaciteit per man verkregen in vergelijking tot het gemiddelde in de Haaglanden.

KLEIDERDORP

kaart VI

4.3 Rundveehouderij

4.3.1 Gebieden met een agrarische bestemming

Van de bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming hadden die rond Duivenvoorde en rond Oude Leede een relatief grote bedrijfsoppervlakte (tabel 4.2). Rond Duivenvoorde trad er wel een stagnatie op in de groei van de bedrijfsoppervlakte. De grondonttrekking was hier wat groter dan in andere agrarisch bestemde gebieden. Voor deze bedrijven is het moeilijk geschikte grond in de nabijheid van de bedrijfsgebouwen te kopen, omdat de bereikbaarheid van deze grond door het geringe aantal overgangen over de Vliet en de spoorweg Den Haag-Leiden vrij slecht is. Toch hebben de bedrijven de intensiteit van het grondgebruik nog niet sterk opgevoerd, waarschijnlijk omdat de bedrijfsoppervlakte nog voldoende groot was, zoals blijkt uit de relatief hoge produktieomvang per bedrijf en per man.

Tabel 4.2 Een overzicht van enkele kenmerken van rundveehouderij-bedrijven naar deelgebied en bestemmingscategorie in 1980 (hoofdberoepsbedrijven)

Bestemmings- groep	Aantal bedrij- ven	Ha/ be- drijf	Koe/ be- drijf	Sbe/ ha	Gve/ ha	Sbe/ be- drijf	Sbe/ man
Agrarisch							
- Zoeterwoude	33	18,3	48	9,4	3,22	171	115
- Stompwijk	73	17,1	46	9,3	3,30	160	125
- Duivenvoorde	7	21,3	52	8,1	2,92	172	134
- Nootdorp	20	14,8	40	8,8	3,23	131	105
- Pijnacker	24	17,6	46	8,9	3,14	157	121
- Oude Leede	21	20,7	48	7,9	2,85	164	108
- Berkel	18	16,9	52	10,0	3,66	170	117
- Rotterdam-Noord	28	18,8	52	9,8	3,44	184	128
Totaal	224	17,8	47	9,1	3,25	163	119
Sinds kort niet-agrarisch 1)							
- Wilsveen	11	23,8	65	9,3	3,37	221	122
- Zoetermeer-Nootdorp	18	21,6	56	9,0	3,11	194	129
- Delfgauw-Zuid	5	25,7	73	10,5	3,92	270	135
- Pijnacker, Berkel, Bergschenhoek	5	18,5	52	9,5	3,57	174	145
Totaal	39	22,4	60	9,3	3,36	208	129
Niet-agrarisch							
- Westelijk A4	16	13,6	43	11,1	4,01	151	121
- Zoetermeer	4	13,2	44	10,4	3,88	138	92
- Delftse Hout	3	18,2	40	7,7	2,58	141	85
- Rotterdam-Noord	13	15,4	38	8,9	3,33	138	112
Totaal	36	14,6	41	9,8	3,59	143	113

1) Tot '76 een agrarische bestemming daarna een niet-agrarische bestemming, vnl. door het streekplan Zuid Holland-West van 1978.

Rond Oude Leede was de intensiteit van het grondgebruik vrij laag. Dit heeft o.a. te maken met de kwaliteit van de bodem en de ontwateringstoestand, die bij een inventarisatie door de Provinciale Landinrichtingsdienst als aan de matige kant is gekwalificeerd. Bij Nootdorp was de bedrijfsoppervlakte van de rundveebedrijven gering. Dit is deels toe te schrijven aan de aanleg van het vliegveld Ypenburg. Toen dit werd aangelegd, zijn verschillende bedrijven opgeheven en andere verkleind. Een deel van de bedrijven heeft echter grond "in gebruik" op het vliegveld. Rotterdam-Noord is te vergelijken met Duivenvoorde in die zin, dat er weinig uitbreidingsmogelijkheden voor de bedrijven zijn. Het grondgebruik was hier gemiddeld vrij intensief. Het aantal rundveehouderijbedrijven bleef in Rotterdam-Noord vrijwel constant. Ondanks de vermindering van het totale areaal cultuurgrond had dit geen negatief effect op de bedrijfsoppervlaktestructuur van de rundveebedrijven, omdat er relatief veel grond vrijkwam van de overige hoofdberoepsbedrijven en van de nevenberoepsbedrijven. Hierdoor lag de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in Rotterdam-Noord iets boven het gemiddelde in de Haaglanden als geheel. De bedrijven rond Zoeterwoude, Stompwijk, Pijnacker en Berkel hadden in 1980 een bedrijfsgrootte, die dichtbij het gemiddelde van de Haaglanden lag. Door het feit dat de bedrijven in Zoeterwoude en Berkel een wat hogere arbeidsbezetting hadden dan in Stompwijk en Pijnacker was de inkomenscapaciteit per man in eerstgenoemde gebieden wat lager dan in laatstgenoemde gebieden. Dit ondanks een wat hogere intensiteit van grondgebruik in Zoeterwoude (o.a. door inscharen van jongvee bij andere bedrijven) en in Berkel.

4.3.2 Gebieden met sinds kort een niet-agrarische bestemming

In bijna alle gebieden, die sinds kort een niet-agrarische bestemming hadden, nam het totale areaal cultuurgrond bijna niet af of soms zelfs toe. Dit wordt veroorzaakt, doordat de bedrijven in deze gebieden grond buiten deze gebieden aankochten. Ook werd in de meeste van deze gebieden relatief weinig grond onttrokken t.b.v. een niet-agrarische bestemming. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de bedrijven in deze gebieden nam in de onderzoeksperiode dan ook sterk toe.

In Wilsveen werden een aantal rundveehouderijbedrijven opgeheven, waarvan de grond grotendeels door de overgebleven rundveehouderijbedrijven in gebruik werd genomen. In het gebied tussen Zoetermeer en Nootdorp kwam relatief veel grond vrij van de overige bedrijfstypen, die door de rundveehouderijbedrijven in gebruik werd genomen. Ook kochten deze bedrijven grond aan in andere gebieden in de Haaglanden. Hetzelfde geldt voor het gebied Delfgauw-Zuid: Het totaal areaal cultuurgrond nam toe, doordat de rundveehouderijbedrijven elders grond aantrokken. Door deze ontwikkelingen nam de produktieomvang per rundveehouderijbedrijf in de onderzoeksperiode sterk toe, evenals de inkomenscapaciteit per man. Deze was evenals de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1980 gemiddeld hoger dan in gebieden met een agrarische bestemming. Dit gold ook voor het gemiddelde aantal koeien per bedrijf.

4.3.3 Gebieden met een niet-agrarische bestemming

Bedrijven die liggen in gebieden met een niet-agrarische bestemming hadden in 1980 gemiddeld een geringere oppervlakte dan bedrijven die liggen in gebieden met een agrarische bestemming. Dit gold vooral voor de bedrijven die liggen tussen de A4 en de Vliet en die bij Zoetermeer. De bedrijven tussen de A4 en de Vliet hadden te maken met een relatief sterke afname van het areaal cultuurgrond. Ook het geringe aantal overgangen over de A4 en de Vliet reduceert de mogelijkheid voor deze bedrijven om elders grond aan te trekken ter compensatie van het verlies van de cultuurgrond. Om toch een redelijk inkomen te behalen is de bedrijfsvoering geïntensiveerd en de arbeidsbezetting tot het minimum teruggebracht. Tussen Rijswijk en de A4 is dit proces sterker geweest dan tussen Voorburg-Leidschendam en de A4. De rundveebedrijven tussen Rijswijk en de A4 hadden in 1980 gemiddeld slechts 11,5 ha cultuurgrond. Enkele van deze bedrijven maaiden in de zomer gras op vliegveld Ypenburg. In Rotterdam-Noord was de bedrijfsoppervlakte gemiddeld wat groter, doch door een lagere intensiteit van het grondgebruik was de inkomenscapaciteit per man wat lager dan tussen de Vliet en de A4. In Delftse Hout waren in 1980 slechts enkele rundveebedrijven. De bedrijfsoppervlakte van deze bedrijven kwam gemiddeld overeen met die in gebieden met een agrarische bestemming. Door een relatief lage intensiteit van het grondgebruik en een hoge arbeidsbezetting was de inkomenscapaciteit per man gering.

Nagegaan is of er een verschil was tussen het investeringsniveau op de bedrijven in een gebied waar het streekplan gedurende de gehele onderzoeksperiode een niet-agrarische bestemming en het bestemmingsplan een agrarische bestemming aangaf (namelijk de Starrevaartsepolder), en dat in gebieden waarvoor gedurende de gehele onderzoeksperiode ook volgens bestemmingsplan een niet-agrarische bestemming gold. Dat bleek niet zo te zijn. In beide gebieden lagen de investeringen ongeveer op hetzelfde niveau.

4.4 Conclusies

Uit voorgaande blijkt, dat niet alleen de bestemming van invloed is op de bedrijfsontwikkeling, maar ook andere factoren.

Voor de glastuinbouw speelt waarschijnlijk ook de grote afstand tot de tuinbouwcentra een rol in de bedrijfsontwikkeling, met name bij Duivenvoorde en langs de Noukoopseweg. Het intensieve grondgebruik rond Oude Leede vindt zijn oorsprong in de geschiktheid van de bodem aldaar voor rozenteelt. De uitbreidingsmogelijkheden van de bedrijven zijn er gering, doordat ze zijn ingesloten door parallel lopende ontsluitingswegen. Duidelijk is dat in de B-driehoek de ontwikkelingsmogelijkheden voor glastuinbouwbedrijven gunstig zijn, omdat hier een tuinbouwcentra tot ontwikkeling is gekomen en t.b.v. de glastuinbouw ruimte aanwezig is en wordt gegeven.

In de rundveehouderij wordt de ontwikkeling van de bedrijven in sterke mate beïnvloed door onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden. Deze was in de gebieden met een langdurige niet-agrarische bestemming vrij groot en in gebieden die sinds kort een niet-agrarische bestemming hadden nog gering. Ook door het vrijkomen van cultuurgrond vanwege opheffing van kleinere rundveehouderijbedrijven en bedrijven behorend tot andere bedrijfstypen konden de bedrijven in gebieden die sinds kort een niet-agrarische bestemming hadden, nog blijven groeien. Het is niet op voorhand duidelijk of een niet-agrarische bestemming in een bestemmingsplan een grotere invloed heeft op de ontwikkelingen in de rundveehouderij dan een niet-agrarische bestemming in een streekplan. Wel kunnen harde grenzen, als de stedelijke bebouwingsgrens (Den Haag, Leiden en Rotterdam), snelwegen (A4, A12) en waterwegen (de Vliet en de Rotte) de bedrijven in hun ontwikkeling belemmeren. Naast de ontsluiting is voor de rundveehouderij ook de bodemkwaliteit en de waterhuishouding van groot belang. Zo is de relatief ongunstige situatie ten aanzien hiervan in Oude Leede en Delftse Hout de oorzaak van de gemiddelde lage veedichtheid in deze gebieden.

5. De gecontinueerde rundveehouderijbedrijven

nader beschouwd

5.1 Inleiding

Naast een analyse op gebiedsniveau, waarvan de resultaten in voorgaande hoofdstukken zijn weergegeven, heeft nog een analyse op bedrijfsniveau plaatsgehad. In het voorgaande is namelijk wel de invloed van de bestemming afzonderlijk op de agrarische ontwikkelingen onderzocht, doch niet of in hoeverre andere factoren daarbij ook een rol hebben gespeeld. De verwachting was dat verschillende factoren de bedrijfsontwikkeling in de periode 1971-1980 hebben bepaald. Vanwege het grote aantal factoren en de complexiteit en verwevenheid van de factoren onderling was het moeilijk om op eenvoudige wijze na te gaan hoe belangrijk een bepaalde factor voor de bedrijfsontwikkeling is geweest. De factoranalyse biedt wel de mogelijkheid te bepalen hoe sterk de invloed is van een factor op de bedrijfsontwikkeling onafhankelijk van andere factoren. Deze methode is dan ook gebruikt om een indruk te krijgen van de mate waarin de bestemming t.o.v. andere factoren meegespeeld heeft in de ontwikkeling van de bedrijven. Daarbij zijn naast de factor "bestemming" alleen variabelen opgenomen, die betrekking hebben op de agrarische structuur. Niet alle variabelen, die mogelijk invloed hebben op de bedrijfsontwikkeling zijn dus in de analyse opgenomen. Met het oog op de vergelijkbaarheid van de bedrijfsontwikkeling zijn bij deze analyse alleen die bedrijven betrokken, die gedurende de gehele onderzoeksperiode aanwezig zijn geweest. Dit wordt vastgesteld aan de hand van de aanwezigheid op de drie genoemde peildata. Dit heeft tot gevolg dat bedrijven die gedurende de onderzoeksperiode zijn opgeheven (o.a. wegens realisering van een niet-agrarische bestemming) niet in dit deel van het onderzoek zijn meegenomen. Voor de boeren is deze gedwongen beëindiging wel degelijk van belang, omdat hiermee landbouwgrond verloren gaat en soms de resterende landbouwgrond wordt versnipperd. Het onderzoek beperkt zich tot de rundveehouderijbedrijven (zowel hoofdberoeps- als nevenberoepsbedrijven), omdat mocht worden verwacht, dat deze bedrijven gezien hun grondgebruik (ruim 60% van het areaal cultuurgrond ligt in gras) het meest door bestemmingsplan of streekplan zouden worden beïnvloed. Het betreft bedrijven die meer dan 80% van hun productieomvang in de rundveehouderij hadden, en die om bovenstaande onderzoekstechnische reden, zowel in 1971, 1976 als 1980 in de registratie van de landbouwteeling zaten. Van deze in de periode 1971-1980 gecontinueerde bedrijven zijn vervolgens extremen uit het bestand verwijderd, omdat ze het algemene beeld te veel kunnen verstoren (b.v. bedrijven die in 1 van de 3 peiljaren geen cultuurgrond hadden en/of geen geregistreeerde arbeidskracht en/of een intensiteit van grondgebruik van meer dan 15 sbe/ha). Hierdoor bleven er van de 383 ge-

continueerde bedrijven nog 349 in het bestand over, die vervolgens werden geanalyseerd.

5.2 Resultaten

Uit het onderzoek blijkt, dat de bedrijfsontwikkeling van de gecontinueerde rundveehouderijbedrijven wel samenhangt met de bestemming die op de grond van deze bedrijven rust, maar ook dat factoren binnen de agrarische structuur (onafhankelijk van de bestemming!) van groter belang zijn voor de ontwikkeling van deze bedrijven.

In de factoranalyse zijn drie groepen onderscheiden op basis van verschillen in bestemming. In groep 1 (zie tabel 5.1) zitten 192 bedrijven, die gedurende de onderzoeksperiode een landbouwbestemming hadden; in groep 2 zitten 87 bedrijven, die een positieve glastuinbouwbestemming hadden en die sinds kort een niet-agrarische bestemming kregen en in groep 3 zitten 70 bedrijven, die reeds lang een niet-agrarische bestemming hadden. Ondanks de geringe samenhang tussen verschillen in bestemming en verschillen in de ontwikkelingsvariabelen, bleek toch dat op bedrijven in de gebieden met een landbouwbestemming de bedrijfsoppervlakte gemiddeld toenam van 15,7 tot 16,3 ha in de periode 1971-1980 en op de bedrijven in gebieden die reeds lang een niet-agrarische bestemming hadden afnam van 15,2 tot 13,5 ha 1). Dit duidt er al op dat er verschillen in ontwikkeling zijn geweest tussen deze twee groepen bedrijven. Het beeld kan zelfs nog zijn genivelleerd, doordat bedrijven die in een bepaalde groep zijn ingedeeld, een gedeelte van hun grond kunnen hebben liggen in een tot een andere bestemmingsgroep behorend gebied.

Uit de gegevens van tabel 5.1 blijkt dat de rundveebedrijven in gebieden met een agrarische bestemming en die met sinds kort een niet-agrarische bestemming een snelle ontwikkeling hebben door-
gemaakt, terwijl daarentegen de bedrijfsontwikkeling in de reeds lange tijd niet-agrarisch bestemde gebieden stagneerde. Bij alle drie groepen waren er echter bedrijven die meer of minder sterk groeiden en bedrijven die meer of minder in oppervlakte en productieomvang afnamen (zie tabel 5.2).

De analyse van andere factoren binnen de agrarische structuur gaf als resultaat, dat voor de gecontinueerde bedrijven de oppervlakte cultuurgrond in het basisjaar, de oppervlakte van de huiskavel, de opvolgingssituatie en de leeftijd van het bedrijfshoofd van groter belang zijn voor de bedrijfsontwikkeling dan de planologische bestemming (tabel 5.3).

- 1) Opgemerkt dient te worden dat de bedrijven in groep 2 zich sterker ontwikkelden dan die in groep 1 en groep 3. Deze zogenaamde kromlijnigheid kan het resultaat enigszins hebben vertekend, daar de factoranalyse alleen rekening houdt met lineaire verbanden.

Tabel 5.1 Vergelijking van groepen rundveehouderijbedrijven ingedeeld naar bestemming m.b.v. factoranalyse

	Groep 1	Groep 2	Groep 3	Bindings- perc. 2)
Aantal bedrijven	192	87	70	
Ha per bedrijf 1971	15,7	16,7	15,2	
Ha per bedrijf 1980	16,3	17,4	13,5	- 1
Groeiindex ha per bedrijf (1971 = 100)	106,1	108,5	94,1	- 1
Sbe per bedrijf 1971	116	122	112	
Sbe per bedrijf 1980	137	144	115	
Groeiindex sbe per bedrijf (1971 = 100)	118,3	118,7	101,9	- 1
Sbe per man 1971	89	84	80	
Sbe per man 1980	106	106	97	
Groeiindex sbe per man (1971 = 100)	125	140	131	
Aantal melkkoeien 1980	38	41	31	
Perc. v.d. grond in eigendom 1980	73,0	61,5	56,8	- 2
Investerings 1971-1980 2)	3,5	3,8	4,4	2
Sbe rundvee/100 ha voeder- gewassen 1980	7,9	8,3	8,4	1
G.v.e./100 ha voeder- gewassen 1980	299	305	317	

1) In de 3 groepen afzonderlijk zijn bedrijven liggende in de volgende bestemmingscategorieën vertegenwoordigd:

Groep 1 vnl. bedrijven in gebieden met een landbouwbestemming.

Groep 2 bedrijven in gebieden met een positieve glastuinbouwbestemming + bedrijven in gebieden met sinds kort een niet-agrarische bestemming.

Groep 3 bedrijven in gebieden met een langdurige niet-agrarische bestemming.

2) Een bindingspercentage geeft dat deel van de verschillen van een variabele aan dat door een aspect wordt omvat (of verklaard). Een bindingspercentage van 1% (b.v. bij ontwikkeling oppervlakte cultuurgrond) wil in dit geval zeggen dat 1% van de verschillen in ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte door het aspect wordt verklaard.

3) Investerings gerangschikt van 1 = grote investeringen (zowel in de periode 1971-1976 als van 1976-1980) tot 6 = (praktisch) geen investeringen in beide perioden.

Tabel 5.2 Oppervlakte veranderingen van gecontinueerde rundvee-bedrijven 1) in de periode 1971-1980

Bestemmings- groep	Aantal bedrijven			Percentages		
	ver- kleind	zelfde oppervl.	ver- groot	ver- kleind	zelfde oppervl.	ver- groot
Agrarisch	57	103	88	23	42	35
Sinds kort niet-agrarisch	15	14	14	35	33	33
Niet-agrarisch	23	16	16	42	29	29

- 1) Van de 383 rundveebedrijven zijn in deze tabel niet opgenomen:
 17 bedrijven gelegen in gebieden die sinds kort een agrarische bestemming hebben;
 2 bedrijven gelegen in gebieden die de onderzoeksperiode aan de land- en tuinbouw zijn onttrokken;
 18 bedrijven gelegen in gebieden met een sterk wisselende bestemming.

Tabel 5.3 Verklaring van een deel van de verschillen in bedrijfs-ontwikkeling door enkele aspecten (weergegeven m.b.v. bindingspercentages)

	Steekplan/ bestem- mingsplan	Opp. huis- kavel 1980	Opp. cult.- grond 1971	Leeftijd bedrijfs- hoofd 1980	Opvol- ging 1980
Ontw. opp. cult.gr. 1971/80	1	3	14	-	14
Ontw. aantal sbe 1971/80	1	10	5	3	25
Ontw. aantal sbe/man 1971/80	-	8	-	7	7

- 1) Het bindingspercentage geeft dat deel van de verschillen in bedrijfsontwikkeling aan dat door de aspecten bestemming, oppervlakte huiskavel, oppervlakte cultuurgrond, leeftijd en opvolging wordt verklaard. Zo wordt 1% van de verschillen in ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte verklaard door de bestemming: 3% door de oppervlakte van de huiskavel 1980, 14% door de oppervlakte cultuurgrond in 1971 en 14% door de opvolgingssituatie in 1980.

Ook uit deze analyse van de overige factoren bleek het verschillend gedrag van de rundveehouderijbedrijven. Zo was er (onafhankelijk van de bestemming, de oppervlakte van de huiskavel, de leeftijd van het bedrijfshoofd en de opvolging) een grote groep bedrijven, die in 1971 nog een geringe bedrijfsoppervlakte hadden, maar die daarna grond hebben aangetrokken, terwijl er ook een grote groep bedrijven was die in 1971 een gemiddeld grote bedrijfsoppervlakte hadden en die in de onderzoeksperiode grond hebben afgestoten.

5.3 Conclusies

Uit de resultaten van de factoranalyse, uitgevoerd voor de gecontinueerde rundveehouderijbedrijven kan worden geconcludeerd dat een niet-agrarische bestemming gemiddeld een geringere invloed heeft gehad op de ontwikkeling van deze bedrijven dan factoren binnen de agrarische structuur, zoals bedrijfsoppervlakte, verka-veling en opvolgingssituatie. Ondanks deze geringere invloed waren er gemiddeld toch verschillen in bedrijfsontwikkeling tussen beide groepen bedrijven. Onder andere nam de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in gebieden met een agrarische bestemming met een hal-ve hectare toe en in gebieden met een niet-agrarische bestemming met 1,5 ha af.

Samenvatting

1. Inleiding

Uit voorgaande onderzoeken m.b.t. de land- en tuinbouw binnen de stedelijke invloedssfeer komt naar voren dat de land- en tuinbouw in de nabijheid van de stad zich anders ontwikkelt dan elders. In verschillende van deze studies wordt gesproken van een achterblijvende ontwikkeling, waarbij vaak planologische onzekerheid als oorzaak wordt genoemd. Mede op verzoek van de Provinciale Planologische Dienst van Zuid-Holland, de Landinrichtingsdienst en de Rijksplanologische Dienst is door het LEI een onderzoek gestart in de Haaglanden, waarbij onder andere een nadere detaillering en analyse van het begrip "nabijheid van de stad" in relatie tot de agrarische ontwikkelingen werd gevraagd. Verder bestond behoefte aan meer inzicht in de positie en perspectieven van de agrariërs in de betreffende gebieden op basis van gedragswetenschappelijk onderzoek. Deze publikatie is een weergave van het onderzoek m.b.t. de eerste vraag.

Om meer greep te krijgen op het begrip, "planologische onzekerheid" is in het onderzoek relatief veel aandacht besteed aan het ruimtelijk beleid, zoals dit naar voren komt in vastgestelde streek- en bestemmingsplannen voor het studiegebied. Nagegaan is of en in welke mate niet-agrarische bestemmingen invloed hebben gehad op de agrarische ontwikkelingen. Verder is, zij het minder uitgebreid, onderzocht of de ligging van de bedrijven t.o.v. de stedelijke agglomeraties en de infrastructuur de agrarische ontwikkelingen mede hebben bepaald. Voor een aantal deelgebieden is daarbij nagegaan of ook andere gebiedsgebonden factoren een rol hebben gespeeld in specifieke ontwikkelingen in de land- en tuinbouw. Naast een analyse op gebiedsniveau heeft er ook een analyse op bedrijfsniveau plaatsgehad. De resultaten van beide analyses komen in deze publikatie afzonderlijk aan de orde.

De land- en tuinbouw in de Haaglanden

Het merendeel van de cultuurgrond in het studiegebied is in gebruik als grasland. Rond Zoetermeer komt vooral bouwland voor op de oude kalkrijke zeekleigronden. De belangrijkste produktietak qua aantal bedrijven en produktie is echter de glastuinbouw. Ruim 50% van de bedrijven in het studiegebied is in deze bedrijfstak gespecialiseerd. In de afgelopen jaren heeft er een verschuiving van groenteteelt naar bloementeelt plaatsgehad.

Streek- en bestemmingsplannen in de Haaglanden

In 1971 waren er voor het studiegebied drie streekplannen van kracht: Streekplan Rechter Maasoevers uit 1964, streekplan

Haagse Agglomeratie uit 1965 en streekplan Rijnstreek West uit 1966. In het algemeen sporen de bestemmingen in de nadien opgestelde of herziene bestemmingsplannen met die in deze streekplannen. Van meer recente datum is het streekplan Zuid Holland-West. Dit in 1978 vastgestelde streekplan omvat het gehele studiegebied, m.u.v. de polder Schieveen.

Gebiedsindeling

Uitgaande van vastgestelde streek- en bestemmingsplannen vanaf 1965 tot 1980 zijn door het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding in samenwerking met de Provinciale Planologische Dienst Zuid Holland 251 deelgebiedjes onderscheiden. Deze indeling is gebaseerd op verschillen in bestemmingen in drie peiljaren, te weten 1971, 1976 en 1980. De deelgebiedjes zijn voor dit onderzoek samengevoegd tot grotere eenheden. Daarbij is de volgende hoofdindeling aangehouden:

1. Deelgebiedjes met in alle drie peiljaren een agrarische bestemming.
2. Deelgebiedjes met in alle drie peiljaren een niet-agrarische bestemming.

Bij de hoofdindeling zijn gebieden, waar in de onderzoeksperiode een niet-agrarische bestemming is gerealiseerd, buiten beschouwing gelaten. Om ook andere, gebiedsgebonden factoren in het onderzoek te kunnen betrekken is tevens een geografische indeling van het studiegebied gehanteerd. Daarbij zijn binnen de bovenstaande hoofdindeling aaneengesloten geografische eenheden onderscheiden. Een voorbeeld hiervan vormt het stadsrandgebied.

2. De invloed van een niet-agrarische bestemming op de land- en tuinbouw

In het hele studiegebied is het areaal cultuurgrond sterk afgenomen. Vanzelfsprekend was vooral in gebieden waar de niet-agrarische bestemming gedurende de onderzoeksperiode is gerealiseerd, de afname groot. Ook in gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming en in gebieden met een agrarische bestemming werd cultuurgrond aan de landbouw onttrokken t.b.v. stedelijke en recreatieve doeleinden. Waarschijnlijk door tijdelijke verhuur/verpachting van grond werd in gebieden waar de niet-agrarische bestemming nog niet was gerealiseerd meer grond gepacht dan in gebieden met een agrarische bestemming. Tegen de verwachting in nam het pachtaandeel in de oppervlakte cultuurgrond in eerstgenoemde gebieden af en in laatstgenoemde gebieden toe.

De ontwikkeling van het aantal bedrijven verliep in de verschillende groepen gebieden vrijwel parallel aan de ontwikkeling van het areaal cultuurgrond. Zo nam het aantal bedrijven in gebieden, waar in de onderzoeksperiode een niet-agrarische bestemming is gerealiseerd, sterk af. In gebieden met een toekomstige

niet-agrarische bestemming werden nogal wat bedrijven opgeheven, omdat ze geheel of gedeeltelijk werden aangekocht. Daartenover stond echter een vertraging in de aantalsvermindering, omdat veel oudere en rustende bedrijfshoofden hun grond langer dan elders aanhielden. Ook kwam meer grond in gebruik bij nevenberoepsbedrijven. Ondanks deze vertraging nam het aantal bedrijven in gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming sneller af dan in gebieden met een agrarische bestemming.

Bovenstaande had tot gevolg dat de mogelijkheden het bedrijf te vergroten in niet-agrarisch bestemde gebieden geringer waren dan in agrarisch bestemde gebieden. De geringere schaalvergrotingsmogelijkheden leidden in de niet-agrarisch bestemde gebieden tot een achterblijven van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1980.

Door de afname van het aantal bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming, was er tevens een afname van het aantal arbeidskrachten. In de gebieden met een agrarische bestemming nam het aantal arbeidskrachten daarentegen toe, vooral door de ontwikkeling op de glastuinbouwbedrijven: het aantal glastuinbouwbedrijven nam in beperkte mate af, maar het aantal arbeidskrachten per bedrijf nam toe. In het algemeen waren er in gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming meer oudere bedrijfs-
hoofden en hadden deze minder vaak een opvolger.

Waarschijnlijk vanwege de onzekerheid in de niet-agrarisch bestemde gebieden over het toekomstig voortbestaan van het bedrijf, zijn daar minder bedrijven gespecialiseerd in één bedrijfstak en werd er op deze bedrijven minder geïnvesteerd. Opvallend was wel dat in de glastuinbouw nog een vrij grote groep bedrijven in gebieden met een niet-agrarische bestemming toch grote investeringen verrichtte. De verwachting dat door bovengenoemde onzekerheid de bedrijfshoofden in gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming hun grondgebruik minder zouden gaan intensiveren ging evenwel niet op. Ze voerden hun grondgebruiksintensiteit zelfs sterk op. Hierdoor hadden in 1980 de rundveebedrijven hun grondgebruik in deze gebieden meer geïntensiveerd dan in gebieden met een agrarische bestemming.

Ondanks de sterkere intensivering bleef de productieomvang per bedrijf en per man in de onderzoeksperiode in gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming achter bij die in gebieden met een agrarische bestemming.

In verband met de geringere inkomensmogelijkheden op de bedrijven in gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming waren er onder de bedrijfshoofden in deze gebieden relatief meer nevenberoepers dan in gebieden met een agrarische bestemming. Ook kwam verkoop van produkten aan huis in deze gebieden meer voor.

3. De stadsrand Den Haag-Leiden nader beschouwd

Het gebied ten westen van de A4 vormt een nogal specifieke zone binnen het studiegebied. Het is min of meer ingesloten door

de stedelijke bebouwing van Den Haag en Leiden, rijksweg A4 en de Vliet, en heeft daardoor nauwelijks aansluiting op de rest van het studiegebied. Verwacht werd, dat de bedrijven daar minder ontplooiingsmogelijkheden hebben gehad, niet alleen i.v.m. de (mogelijke) onttrekking van grond voor niet-agrarische doeleinden, maar juist ook door deze specifieke ruimtelijke situatie. Onderzocht is of bedrijven in gebiedjes met een agrarische bestemming binnen deze zone in ontwikkeling zijn achtergebleven bij soortgelijke bedrijven in gebieden met een agrarische bestemming elders in het studiegebied.

Uit het onderzoek blijkt, dat dit vooral opgaat voor de rundveehouderijbedrijven. Deze hebben namelijk beperkte mogelijkheden om hun oppervlakte te vergroten, doordat het gebied enerzijds vrij ingesloten ligt en er anderzijds nogal wat grond wordt onttrokken aan de land- en tuinbouw. Ook is in dit gebied nogal wat grond in handen van aflopende bedrijven. Desondanks lijkt het erop dat de rundveehouderijbedrijven hun mogelijkheden zoveel mogelijk uitbuiten. Er komen namelijk nogal veel bedrijven met een ligboxenstal voor en ook de veedichtheid is er relatief hoog.

De glastuinbouwbedrijven in het gebied ontwikkelden zich niet erg afwijkend van de glastuinbouwbedrijven elders in het studiegebied.

4. De land- en tuinbouw in enkele deelgebieden binnen de Haaglanden

Niet alleen zijn er duidelijke verschillen in agrarische ontwikkeling geconstateerd tussen de twee onderscheiden groepen bedrijven, maar ook binnen deze groepen is de verscheidenheid groot. Getracht is nu op basis van een geografische indeling meer specifieke lokale factoren te achterhalen, die hierop wellicht van invloed zijn geweest.

De achterblijvende ontwikkeling van de glastuinbouwbedrijven in bepaalde delen van het studiegebied kan waarschijnlijk ten dele worden toegeschreven aan het ontbreken van een voldoende groot tuinbouwcentrum. Bodem en waarschijnlijk ook traditie kunnen in bepaalde gebieden verklaren, dat er meer bloemen dan groente worden geteeld.

In de rundveehouderij speelt de mate van onttrekking van cultuurgrond voor stedelijke doeleinden een rol bij de ontwikkeling van de bedrijven. Daarentegen heeft het vrijkomen van cultuurgrond door beëindiging van kleine bedrijven en nevenberoepsbedrijven in bepaalde delen van het studiegebied deze ontwikkeling juist begunstigd. Verder was waarschijnlijk de bodem- en waterhuishoudkundige toestand oorzaak van de wat lagere veedichtheid in sommige deelgebieden.

5. De gecontinueerde bedrijven nader beschouwd

Uit de analyse op gebiedsniveau kwam naar voren, dat er sprake is van een zekere stagnatie in de agrarische ontwikkeling in gebieden met een niet-agrarische bestemming in vergelijking met gebieden met een agrarische bestemming. Niet duidelijk is of er sprake is van een oorzakelijk verband. Uiteraard geldt dit wel voor de vermindering van de cultuurgrond en de opheffing van bedrijven. De vraag is echter of in de ontwikkeling van bedrijven die (nog) kunnen blijven voortbestaan de bestemming een belangrijke rol speelt of niet. Om dit te onderzoeken is voor de rundveehouderijbedrijven die gedurende de gehele onderzoeksperiode in de landbouwtelling waren geregistreerd een factoranalyse uitgevoerd.

Uit deze analyse van de gecontinueerde bedrijven blijkt, dat de bestemming wel van invloed is geweest op de bedrijfsontwikkeling, maar dat bedrijfsstructurele factoren zoals de bedrijfsoppervlakte, de verkaveling en de opvolgingssituatie onafhankelijk van de planologische bestemming toch een belangrijker rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van deze bedrijven.

Slotbeschouwing

Deze studie is grotendeels gericht geweest op beantwoording van de vraag of het ruimtelijk beleid in gebieden nabij steden van invloed is op de land- en tuinbouw in deze gebieden. Daarbij is tevens gekeken naar specifieke ruimtelijke omstandigheden.

Uit het onderzoek blijkt onder meer dat de land- en tuinbouw invloed ondergaat van het planologisch beleid door onttrekking van cultuurgrond voor stedelijke en recreatieve doeleinden. Deze onttrekking vond vooral plaats rond Zoetermeer, dat in de onderzoeksperiode een sterke groei doormaakte en ten noorden van Rotterdam waar bos is aangelegd. Ook werd vooruitlopende op de verwezenlijking van een niet-agrarische bestemming grond aan de land- en tuinbouw onttrokken. Dit leidde dan tot vervroegde opheffing van bedrijven.

Daartegenover stond een vertragende tendens in de afname van het aantal bedrijven, doordat men het bedrijf langer aanhield en met het oog op mogelijke toekomstige aankoop van de grond door de overheid, voor een relatief hoge prijs. Dit blijkt o.a. uit het vrij grote aantal nevenberoepsbedrijven, bedrijven met oudere bedrijfshoofden en niet geregistreerden in gebieden met een niet-agrarische bestemming.

De grotere onttrekking van het areaal cultuurgrond voor stedelijke en recreatieve doeleinden enerzijds en het vasthouden anderzijds leidde tevens tot geringere mogelijkheden tot schaalvergroting. Dit werd nog versterkt, indien betreffende bedrijven ingesloten waren door lijnelementen (autowegen, waterwegen) met weinig overgangen. Vooral in de rundveehouderij compenseerde men dit middels intensivering van het grondgebruik, d.w.z. meer koeien per hectare.

Onderzoek onder de over de gehele periode gecontinueerde rundveehouderijbedrijven gaf geen argumenten voor de veel gehoorde stelling dat het ruimtelijk beleid een zodanige onzekerheid schept, dat deze bedrijven daardoor in ontwikkeling stagneren. Andere oorzaken zoals de bedrijfsoppervlakte en de verkaveling in het uitgangsjaar en de opvolging spelen hierin onafhankelijk van de bestemming een belangrijker rol. Niettemin bleef de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en de gemiddelde produktieomvang per bedrijf en per man in de gebieden met een toekomstige niet-agrarische bestemming achter bij die in andere gebieden.

In een op dit onderzoek aansluitende studie zal via een enquête onder 400 boeren en tuinders worden nagegaan in hoeverre bovenstaande overeenkomt met wat de boeren zelf zeggen te ondervinden en welke andere factoren de bedrijfsontwikkeling beïnvloeden. Onder andere zullen factoren als ligging t.o.v. de stad, de bodem- en waterhuishoudkundige omstandigheden, de aanwezigheid van harde begrenzingen en voor de glastuinbouw het al dan niet aanwezig zijn van een tuinbouwcentrum in de nabijheid van het bedrijf er aan de orde komen.

Bijlage 1. Toelichting op enkele gehanteerde begrippen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de Stichting Uitvoering Landbouwmaatregelen (STULM) in de administratie opgenomen personen met een agrarisch bedrijf van minstens 10 standaardbedrijfseenheden.

2. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven = A + B -bedrijven

A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;

B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C, D en S-bedrijven

C: minder dan de helft van de tijd wordt aan het eigen bedrijf besteedt;

D: rustende agrariërs en rustende niet-agrariërs met grondgebruik en/of vee.

S: speciale of afwijkende bedrijven.

3. Standaardbedrijfseenheden = sbe

Standaardbedrijfseenheden zijn een maat voor de economische betekenis van agrarische bedrijfstakken op basis van de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Ook de omvang van een agrarisch bedrijf of een bedrijfsonderdeel daarvan wordt in sbe uitgedrukt.

Voornaamste gewassen en dieren

	Sbe per ha		Sbe per dier
Granen	2,5	Jongvee	0,7
Aardappelen	6,0	Melkkoeien	2,5
Suikerbieten	6,5	Mestvee	0,7
Spruitkool	19	Mestvarkens	0,18
Snijmais	3,5	Fokzeugen	1,4
Grasland	1,0	Lammeren en schapen	0,3
Tomaten verwarmd	300	Leghennen (100 stuks)	1,3
Komkommers verwarmd	310	Slachtkuikens (1000 stuks)	3,5
Rozen	500		
Trosanjers	420		
Chrysanten	380		
Potplanten	950		

4. Bedrijfstypen

Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor de bedrijfstakken akkerbouw, rundveehouderij, tuinbouw en intensieve veehouderij aanwezig is, zijn de bedrijven ingedeeld in de volgende bedrijfstypen:

1. glastuinbouw : 60% of meer van de sbe van glastuinbouw.
2. tuinbouw open grond : 40% of meer van de sbe voor tuinbouw open grond.
3. fruitteelt : 40% of meer van de sbe voor fruitteelt.
4. akkerbouw : 40% of meer van de sbe voor akkerbouw.
5. zuiver rundveehouderij : 80% of meer van de sbe voor rundveehouderij.
6. overwegend rundveehouderij : 60-80% voor rundveehouderij.
7. intensieve veehouderij : 40% of meer van de sbe voor intensieve veehouderij.
8. overige bedrijven.

Bijlage 1 (vervolg)

5. Administratieve afname cultuurgrond

Het verdwijnen van grond uit de registratie doordat de betreffende bedrijven in de onderzoeksperiode kleiner zijn geworden dan 10 sbe.

6. Streekkenners

Onder andere via de districts burea houder van het STULM aangewezen personen, die geacht worden goed op de hoogte te zijn van de ontwikkeling van de land- en tuinbouwbedrijven in hun omgeving.

7. Vaste mannelijke arbeidskrachten

Regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten die 15 uur of meer per week op het bedrijf werken.

8. Investeringsen

Aan streekkenners is gevraagd of bedrijven in hun omgeving geïnvesteerd hebben en zo ja, hoe groot deze investeringen zijn geweest. Voor de glastuinbouwbedrijven zijn daarvoor andere maatstaven gehanteerd dan voor de rundveehouderijbedrijven. Dit, omdat investeringen in de glastuinbouw meestal met veel hogere bedragen gepaard gaan dan investeringen in de rundveehouderij.

Bijlage 2. Gebiedsindeling op basis van het ruimtelijk beleid 1) (zie ook kaart 3)

Omschrijving groepen	Gebieden
Groep 1. Gebieden met in alle jaren een agrarische bestemming en nieuwe tuinbouwkassen mogelijk	111, 115, 124, 635, 805, 809, 815, 827, 835, 836, 841, 910, 916, 920, 921, 923, 924, 939, 940, 949
Groep 2. Gebieden met in alle jaren een agrarische bestemming en geen nieuwe tuinbouwkassen mogelijk	110, 113, 116, 119, 120, 122, 123, 125, 205, 503, 505, 601, 608, 609, 610, 611, 612, 615, 628, 629, 801, 803, 806, 807, 813, 818, 819, 820, 822, 831, 837, 838, 839, 842, 845, 846, 912, 913, 914, 918, 922, 938, 943, 950
Groep 3. Gebieden met in alle jaren een agrarische bestemming; in één peiljaar wel (geen) nieuwe tuinbouwkassen mogelijk, in andere peiljaren geen (wel)	112, 117, 129, 804, 808, 829, 847, 848, 902, 911, 915, 937, 942, 963, 964
Groep 4. Gebieden met in de peiljaren 1971 en 1976 een agrarische bestemming, daarna bestemming wonen	106, 131, 132, 632, 634, 812, 830, 906, 917, 925, 931, 933, 941, 952, 968, 009
Groep 5. Gebieden met in de peiljaren 1971 en 1976 een agrarische bestemming, daarna bestemming recreatie	121, 614, 631, 814, 817, 832, 901, 903, 904, 905, 930
Groep 6. Gebieden met in de peiljaren 1971 en 1976 een bestemming wonen, daarna een agrarische bestemming	126, 202, 602, 969
Groep 7. Gebieden met in de peiljaren 1971 en 1976 een bestemming recreatie, daarna een agrarische bestemming	107, 114, 118, 203, 204, 502, 504, 616, 618, 802, 826, 840, 927, 961, 965
Groep 8. Gebieden met in 1971 een bestemming recreatie, in 1976 bestemming verwezenlijkt	104, 207, 617, 954, 955, 956, 957, 003
Groep 9. Gebieden met in 1971 een bestemming wonen, in 1976 bestemming verwezenlijkt	101, 108, 208, 209, 210, 603, 619, 623, 624, 834, 844, 849, 909, 928, 936, 004, 007
Groep 10. Gebieden met in 1971 en 1976 een bestemming recreatie, in 1980 bestemming verwezenlijkt	302, 611, 626, 627, 824, 825, 828, 958, 959, 002
Groep 11. Gebieden met in 1971, 1976 bestemming wonen, in 1980 bestemming verwezenlijkt	128, 130, 605, 606, 620, 622, 638, 810, 833, 908, 934, 967, 006

Bijlage 2 (vervolg)

Omschrijving groepen	Gebieden
Groep 12. Gebieden met in 1971, 1976 en 1980 bestemming recreatie, bestemming nog niet verwezenlijkt	103, 105, 109, 201, 206, 301, 401, 404, 405, 501, 613, 630, 701, 703, 816, 821, 823, 850, 926, 946, 947, 948, 960, 966
Groep 13. Gebieden met in 1971, 1976 en 1980 bestemming wonen, bestemming nog niet verwezenlijkt	102, 127, 402, 403, 604, 625, 633, 636, 637, 811, 843, 929, 932, 935, 944, 953, 962, 001, 005, 008
Groep 14. Gebieden in 1971 agrarische, daarna wonen als bestemming	211, 951
Groep 15. Als groep 14, doch nu recreatie	607
Groep 16. Gebieden eerst niet-agrarisch in 1971, daarna agrarisch in 1976 en weer niet-agrarisch in 1980	702
Groep 17. Als groep 16, nu in 1971 en 1980 wonen	907
Groep 18. Gebieden in 1971 niet-agrarisch, daarna agrarisch (recreatief)	945
Totaal	224 Deelgebieden
Groep 19. Bedrijfsgebouwen in de bebouwde kom, ligging grond onbekend	191, 192, 291, 391, 491, 591, 592, 691, 692, 693, 891, 893, 894, 991, 992, 993
Groep 20. Ligging bedrijf onbekend	199, 299, 399, 499, 599, 699, 799, 899, 999

- 1) Enkele gebieden zijn verder opgesplitst vanwege verschil in cultuurtechnische omstandigheden.

601 in 670, 671, 672, 673	831 in 873, 874, 875, 876, 877
610 in 674, 675, 676	904 in 970, 971
611 in 677, 678, 679, 680	906 in 972, 973, 974
681, 682, 683, 684	910 in 975, 976
632 in 685, 686	911 in 977, 978
628 in 687, 688	918 in 979, 980 en 981
827 in 870, 871, 872	

Bijlage 3. Korte inhoudsbeschrijving en inhoudsopgave Haaglanden - documentatierapport

I. KORTE INHOUDSBESCHRIJVING DOCUMENTATIERAPPORT

In het tweede hoofdstuk wordt de land- en tuinbouw in de Haaglanden vergeleken met Zuid-Holland en Nederland in zijn geheel. De rundveehouderij in de Haaglanden is vergeleken met die in landbouwgebieden in het Westelijk weidegebied. De glastuinbouw in de Haaglanden is vergeleken met het Westland.

Het derde hoofdstuk betreft een analyse van de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in deelgebieden met een verschillende bestemming. Voordat een definitieve gebiedsindeling voor het hoofdrapport tot stand kwam, zijn vooranalyses verricht waarbij deelgebieden telkens verder zijn samengevoegd: Eerst tot 20 groepen, vervolgens tot 8 groepen, dan 4 groepen tot uiteindelijk een gebiedsindeling met 2 groepen tot stand kwam. Dit hoofdstuk bevat een verslag van het onderzoek naar de land- en tuinbouw in 8 groepen deelgebieden. Ook wordt (in paragraaf gebiedsindeling) ingegaan op de keuzes die gemaakt zijn bij het samenstellen van de groepen.

In hoofdstuk 4 is m.b.v. bedrijfsgericht onderzoek (factoranalyse) getracht oorzaken van verschillen in agrarische ontwikkeling op te sporen. Naast de bestemming zijn elementen van de agrarische structuur, als mogelijke oorzaken, in de beschouwing betrokken.

II. INHOUDSOPGAVE DOCUMENTATIERAPPORT

1. INLEIDING

2. DE LAND- EN TUINBOUW IN DE HAAGLANDEN GEPLAATST IN EEN REGIONAAL PROVINCIAAL EN LANDELIJK KADER

- 2.1 Inleiding
- 2.2 Oppervlakte cultuurgrond
- 2.3 Aantal bedrijven
- 2.4 Aantal arbeidskrachten en leeftijd bedrijfshoofd
- 2.5 Bedrijfsoppervlakte
- 2.6 Intensivering
- 2.7 Inkomensvorming
 - 2.7.1 Produktieomvang (totaal)
 - 2.7.2 Produktieomvang per bedrijf
 - 2.7.3 Produktieomvang per man
- 2.8 Conclusies
 - 2.8.1 De agrarische ontwikkelingen in de Haaglanden vergeleken met die in Zuid-Holland en Nederland als totaal
 - 2.8.2 De glastuinbouw in de Haaglanden vergeleken met het Westland
 - 2.8.3 De rundveehouderij in de Haaglanden vergeleken met die in landbouwgebieden in het Westelijk weidegebied en Nederland als totaal

3. DE LAND- EN TUINBOUW IN GEBIEDEN MET EEN VERSCHILLENDE PLANOLOGISCHE BESTEMMING

- 3.1 Gebiedsindeling
- 3.2 Oppervlakte cultuurgrond
- 3.3 Aantal bedrijven
- 3.4 Aantal arbeidskrachten, leeftijd en opvolging
- 3.5 Specialisatie
- 3.6 Eigendom - pacht
- 3.7 Ligboxenstallen
- 3.8 Bedrijfsoppervlakte

Bijlage 3 (vervolg)

3.9 Intensivering

3.10 Inkomensvorming

- 3.10.1 Totale produktieomvang
- 3.10.2 Produktieomvang per bedrijf
- 3.10.3 Produktieomvang per man
- 3.10.4 Inkomen buiten bedrijf

4. DE GECONTINUEERDE RUNDVEEHOUDERIJBEDRIJVEN NADER BESCHOUWD

4.1 Inleiding

4.2 Methode van onderzoek

4.3 Bedrijfsvergelijking van de rundveehouderijbedrijven in de Haaglanden (1971-1980)

BIJLAGEN

LITERATUURLIJST

Literatuur

- Bauwens, A.L.G.M. : De Zuidhollandse landbouw op weg naar het jaar 2000.
LEI, Den Haag, 1977 (Mededelingen No. 187).
- Bos, J. : Veranderende locatiefactoren in de Nederlandse tuinbouw.
Amsterdam, 1981.
- Brand-Koolen, M.J.M. : Factoranalyse in het sociologisch onderzoek. Leiden, 1972.
- Brussee, H., Oosterveld H.R. en Rheenen J. van : Bijdragen aan het landelijk gebied aan welvaart en welzijn in verstedelijkte gebieden.
LID Utrecht, 181 (Mededelingen NO. 134).
- Cortenraad, R. : De Haaglanden-Sociologische aspecten van de land- en tuinbouw onder stedelijke invloed.
LEI, Den Haag, 1982 (interne nota no. 272).
- Kamphuis, B.M., en de Noord, F.M. : De land- en tuinbouw binnen de stedelijke invloedssfeer in Zuid-Limburg.
LEI, Den Haag, 1981 (publ. no. 2.147).
- Kerstens, A.P.C. : Landelijk gebied onder stedelijke druk; problemen en strategieën.
LID Utrecht, 1978 (Mededelingen No. 127).
- Kerstens, A.P.C. : Urbane perifere overgangszône; problematiek en onderzoek.
LID Utrecht, 1979 (Mededelingen No. 129).
- Schneider, J. : Factoranalyse. Toelichting op de methode en computermatige verwerking.
LEI, Den Haag, 1982 (interne nota No. 273).
- Verwey, E.J. en Ykelenstam, G.F.P. : De Haaglanden, gebied binnen de stedelijke invloedssfeer.
Deel I. Indeling en typering van deelgebieden.
ICW Wageningen, 1982 (nota 1347).
- Werkgroep Haaglanden : De Haaglanden. Motieven en uitgangspunten voor landinrichting.
Den Haag, 1980.

grens welke verschillen aangeeft in cultuurhistorische
omstandigheden binnen de dorpskernen

gebieden waarvan aangetoond is
in de periode 1971 - 1978

gebieden waarvan aangetoond is
in de periode 1978 - 1988

